

אוניברסיטת תל אביב
TEL AVIV UNIVERSITY

מדעי החברה
שכדאי לדעת

מהי דמוקרטיה ומהי דמוקרטיה יציבה?

בנימין נויברגר
הפקולטה למדעי החברה
האוניברסיטה הפתוחה

מהי דמוקרטיה ומהי דמוקרטיה יציבה?

בנימין נויברגר

הפקולטה למדעי החברה

האוניברסיטה הפתוחה

מהי דמוקרטיה ומהי דמוקרטיה יציבה?

כתיבה: פרופסור אמריטוס **בנימין נויברגר**, הפקולטה למדעי החברה
האוניברסיטה הפתוחה
מנהל פרויקט **כדאי לדעת**: פרופסור אילון סולן
עריכת לשון: ד"ר דנה ברעם
עורכת תוכן: אמירה סגל
אסיסטנטית: גליה בר-טל
ריכוז אדמיניסטרטיבי: גלית הרצברג
עיצוב גרפי ועימוד: ניצן-שמיר מעצבים
איור עטיפה: shutterstock
כתובת אתר **כדאי לדעת**: goodtoknow.tau.ac.il

תודתי למי שסייע בהפקת הפרויקט, ובעיקר לפרוץ אילון סולן, פרופ' עמירם רביב, פרופ' דני בר-טל, גליה בר-טל, אמירה סגל ובלינה נויברגר.

בנימין נויברגר הוא פרופסור אמריטוס למדעי המדינה באוניברסיטה הפתוחה ובעל תואר דוקטור מאוניברסיטת קולומביה. הוא חקר וכתב רבות בענייני הדמוקרטיה, והיה ממייסדי התואר ללימודי מוסמך בלימודי דמוקרטיה באוניברסיטה הפתוחה, הראשון מסוגו בישראל. בשנת 2014 זכה בפרס מפעל חיים של האגודה הישראלית למדעי המדינה.

נעשו כל המאמצים לאתר את בעלי הזכויות של התמונות/האיורים, ואם הם קיימים נבקש שייצרו קשר לצורך הסדרת הזכויות לפרסום

זכויות הקניין הרוחני, לרבות זכויות היוצרים והזכות המוסרית של היוצרים בחומר זה, מוגנות.

השימוש בחוברות, שמירתן במאגרי מידע והפצתן מותר לצורך שימוש לא מסחרי בלבד. בעת שמירה במאגרי מידע, יש לציין במפורש שהחברת שייכת לפרויקט "כדאי לדעת" ולצורך קישור לאתר הפרויקט. השימוש לכל מטרה מסחרית וליצירה של חומרים נגזרים אסור ללא קבלת רשות מפורשת בכתב מהנהלת הפרויקט.

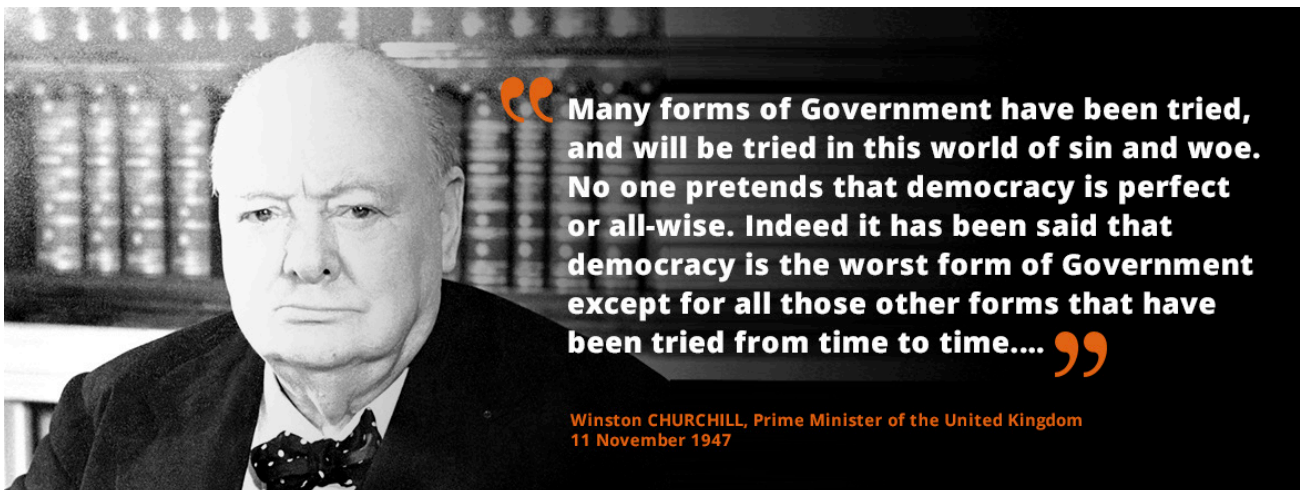
תוכן

4	פתיחה
5	עקרונות
5	הפרט הוא המרכיב הבסיסי בחברה
6	האם דמוקרטיה היא שלטון העם?
7	בדמוקרטיה השלטון מוגבל
8	דמוקרטיה דורשת הסכמה רחבה
10	איך יוצרים הסכמות רחבות?
12	האם דמוקרטיה היא שלטון הרוב?
16	זכויות המיעוט
17	איך אפשר להבטיח את זכויות המיעוט?
19	ערכים
19	חירויות הפרט הן מוקד הדמוקרטיה
20	יש גבולות לחירויות הפרט
21	שוויון ושלטון החוק
22	ציות או אי-ציות לחוק
23	פלורליזם
23	הפלורליזם הפוליטי-מפלגתי - תולדה של הפלורליזם החוקתי והחברתי
24	אפיונים מבניים של דמוקרטיה
24	בחירות וחילופי שלטון
24	חילופי שלטון
25	ביקורת על פעילות השלטון
28	תרבות פוליטית דמוקרטית
30	יציבות הדמוקרטיה
31	לגיטימיות המשטר
31	יעילות המשטר
32	הסכמה רחבה
33	הסכמה על ערכי יסוד של הדמוקרטיה
33	שיתוף פעולה בין אליטות מקבוצות שונות
36	מכשולים בפני יציבות הדמוקרטיה
36	נחשלות כלכלית, קיטוב חברתי והיעדר סובלנות
37	קיטוב חברתי
37	אי-התפתחותו של מעמד בינוני
37	חוסר סובלנות
38	קיטוב פוליטי
38	עומס יתר על החברה והמשטר
39	אי-התפתחותה של חברה אזרחית
41	האם צריך להגן על דמוקרטיה?
42	סיכום
43	קריאה מומלצת

פתיחה

מכל המשטרים הקיימים, המשטר הדמוקרטי הוא העדיף מנקודת המבט של האזרחים. זאת מכיוון שהוא מאפשר בחירות ומבטיח שוויון וחירויות. מנגד, שלא כמו במשטרים אחרים, הוא מחייב את האזרחים להבין את מהותו, להכיר היטב את כלליו ולהיות ערים לכוחות ולתהליכים שמטרתם לצמצם אותו. בעניין זה אמר אלכסיס דה טוקוויל (Alexis de Tocqueville), הוגה הדעות הצרפתי בן המאה ה-19: "הדרך שבה משתמשים במילים 'דמוקרטיה' ו'שלטון דמוקרטי' גורמת בלבול רב. אם מילים אלו לא יוגדרו בבירור ואם לא תושג הסכמה לגבי הגדרתן, יהיה הדבר לתועלת רבה לדמגוגים ולעריצים".

"דמוקרטיה" היא מילה שמקורה ביוונית: דמוס קרטוס (demos kratos) = שלטון העם. אך מה עומד מאחורי המונח הזה וכיצד הוא בא לידי ביטוי? כדי לענות על שאלות אלו ולהבין את מהותו של המשטר הדמוקרטי, עלינו לברר קודם כול את עקרונותיו.

[וינסטון צ'רצ'יל](#), ראש ממשלת בריטניה בשנים 1940-1945, 1951-1955

"צורות שונות של ממשל נוסו בעבר וינוסו בעתיד, בעולם זה של חטא וצער. איש אינו טוען שדמוקרטיה היא שיטה מושלמת או חכמה מכל שיטה אחרת. אכן, אפילו נאמר שדמוקרטיה היא שיטת הממשל הגרועה ביותר - מלבד כל שיטות הממשל האחרות שנוסו אי פעם..."

עקרונות

הפרט הוא המרכיב הבסיסי בחברה

הרעיון שלכל אדם בחברה יש זכויות טבעיות וחירויות יסוד אופייני מאוד למחשבה הליברלית במאה ה-18 וה-19, ובלעדיו לא תוכל להתקיים דמוקרטיה ליברלית יציבה. זוהי תפיסה המבוססת על ההנחה שכל פרט בחברה הוא אדם בפני עצמו, והיא עומדת בניגוד חריף לתפיסה אחרת, הרואה בחברה המדינית קולקטיב הומוגני, מעין אורגניזם הבנוי מפרטים שאין להם קיום אלא כאיברים שלו. הדוקטרינה בדבר הזכויות הטבעיות של האדם משלימה את רעיון האמנה החברתית.

לכן, שוב ושוב מדגישים הוגים ליברליים כגון ג'ון לוק (John Locke) וג'ון סטיוארט מיל (John Stuart Mill) - שני פילוסופים אנגלים, האחד בן המאה ה-17 והשני בן המאה ה-19 - וכן אלכסיס דה-טוקוויל, שהפרט הוא המרכיב הבסיסי בחברה, שהוא וחירותו בעלי ערך עליון, ושהאדם הוא מטרה ואינו אמצעי בידי ממשלה, אומה או מדינה.

מהן זכויות הפרט?

מה הן הזכויות הטבעיות של כל פרט? ובכן, בראש ובראשונה יש לו הזכות לשלוט על עצמו - להיות אדון לגופו, למחשבותיו, לרגשותיו ולמעשיו, כל עוד אין בהם כדי לפגוע בחייו, בחירותו או בכבודו של הזולת. הזכות לשלטון עצמי פירושה גם הזכות להיות שותף בדרך כלשהי לשלטון בחברה. בחירויות היסוד הנגזרות מהזכויות הטבעיות נכללים:

- ✓ **חופש הדת** - "כל בני האדם זכאים במידה שווה לשמור ולקיים את דתם מתוך חופש, לפי דרישת מצפונם" (מתוך כתב הזכויות של מדינת וירג'יניה, ארצות הברית);
- ✓ **חופש העיתונות** - "חופש עיתונות הוא אחד ממעוזי החירות הגדולים, ואי אפשר לעולם לבלום אותו אלא בידי ממשל עריצים" (מתוך כתב הזכויות של מדינת וירג'יניה);
- ✓ **חופש ההתאגדות, חופש המחשבה, חופש ההבעה והחופש ממעצר שרירותי.**

ג'ון סטיוארט מיל הדגיש כי לאדם שמורה לא רק הזכות ליהנות מחירויות ולהיות חופשי מהגבלות ומאיסורים לא מוצדקים, אלא יש לו גם הזכות לכבוד עצמי ולפיתוח עצמי. לדוגמה, הזכות לרכוש השכלה היא, לדעתו, מזכויות הטבעיות של האדם. ככלל, אפשר לומר שהליברלים תמימי דעים **שאדם המוותר על חירותו מאבד חלק מאנושיותו וממהותו כאדם.**

שאלה 1: האם לדעתכם יש בישראל עיתונות חופשית? הסבירו את תשובתכם.

האם דמוקרטיה היא שלטון העם?

המונח "שלטון העם" (דמוקרטיה) נתון לפירושים שונים בהתאם להגדרות שונות של "שלטון" ושל "עם". התפיסות הרדיקליות וההשתתפותיות של שלטון העם הן פשטניות, מכיוון שבשום מדינה מודרנית אין בכוחם של כל האזרחים לשלוט בהתוויית מדיניות או בקבלת החלטות כפי שהיה נהוג ביוון העתיקה, ששם האזרחים (שלא כללו נשים ועבדים) התאספו בכיכר העיר והכריעו בענייני מדיניות.¹

בדמוקרטיה המערבית רווחות תפיסות פלורליסטיות וליברליות של שלטון העם. **במשטרים פרלמנטריים**, שהם הרוב המכריע בדמוקרטיה המערבית, העם בוחר פרלמנט, ומתוכו נבחרת ממשלה הנשענת על רוב פרלמנטרי. **במשטרים נשיאותיים** נערכות בחירות ישירות שבהן העם בוחר את הנשיא העומד בראש הממשל (להבדיל מנשיא בממשל פרלמנטרי, שסמכויותיו מוגבלות ותפקידיו ייצוגיים וסמליים בעיקרם). אפשר אפוא לומר שהדמוקרטיה המערבית - הפרלמנטרית והנשיאותית - היא במידה רבה **דמוקרטיה עקיפה** או **דמוקרטיה ייצוגית**, שכן רוב ההחלטות אינן מתקבלות ישירות על ידי העם, אלא על ידי גופים שנבחרו לייצגו: פרלמנט, ממשלה או נשיא נבחר. עם זאת, ברוב הדמוקרטיה המערבית יש גם מרכיבים מסוימים של **דמוקרטיה ישירה**, כמו למשל משאל עם על נושאים מסוימים, בחירה ישירה של נשיא או מוסד הבחירות המוקדמות. ואולם, למרות נוכחותם של מרכיבים אלה, בפועל שלטון העם בדמוקרטיה המערבית הוא שלטון באמצעות נציגי העם (במשטר פרלמנטרי) ובאמצעות מי שנבחר על ידי העם (במשטר נשיאותי). כמו כן, אין במרכיבים אלה של דמוקרטיה ישירה כדי לסתור את הטענה שמעורבותם הישירה של הבוחרים בשלטון ובקביעת המדיניות - מרצונם או בעל כורחם - קטנה למדי. עם זאת, במשטרים הדמוקרטיים יש לעם אפשרות להשפיע בדרכים שונות, למשל באמצעות השתתפות בארגוני החברה האזרחית או פעילות בתקשורת ובמסגרת המפלגות.

שאלה 2: מהם היתרונות והחסרונות של דמוקרטיה ישירה?

¹ פירושן של התפיסות הרדיקליות וההשתתפותיות של שלטון העם הוא: תפיסות דמוקרטיה קיצוניות (רדיקליות) שתופסות את המושג "שלטון העם" כלשונו, כלומר העם אכן שולט והוא המקבל את כל ההחלטות, ולא עילית השולטת באמצעות ממשלה, גם אם היא נבחרת. בדמוקרטיה כזו כל העם משתתף (ולכן נקראת השתתפותית) בשלטון, מעל ומעבר לבחירות. אף שיש הדוגלים בתפיסות אלה, למעשה אין משטרים המתנהלים כך בעולם המודרני.

בדמוקרטיה השלטון מוגבל

השלטון בדמוקרטיה המערביות הוא מוגבל. יש הגבלות הנובעות מריסונים פנימיים - כאשר השלטון דוגל בסובלנות, בכיבוד חירויות הפרט ובשליטה מתונה, ויש הגבלות הנובעות מריסונים חברתיים ופוליטיים. נוסף על כך, יש גם מנגנונים רשמיים כגון חוקה המבטיחה את חירויות היסוד, מערכת משפט בלתי תלויה ופרלמנט שהממשלה אחראית בפניו (בממשל פרלמנטרי) או שהוא חלק ממערכת של בלמים ואיזונים (במשטר נשיאותי). מנגנוני ריסון נוספים הם בחירות חופשיות, המחייבות היענות מסוימת לרצונות הציבור, ומוסדות ביקורת שנועדו למנוע שחיתות וניצול לרעה של השלטון, וכן גם שלטון מקומי נבחר ושלטון אזורי (במשטר פדרלי), החולקים את העוצמה הפוליטית עם הממשל המרכזי.

השלטון בדמוקרטיה מוגבל בבסיסו בשל היותו אחראי למעשיו בפני העם, כלומר בפני ציבור הבוחרים. אין הוא חייב לקבל את אישור העם לכל פעולותיו, אך מעת לעת עליו לזכות באישור כללי של הציבור בבחירות. מעבר לכך, לממשלה יש גם אחריות שוטפת בפני הפרלמנט, אחריות שאינה ציבורית-מצפונית בלבד אלא גם משפטית. ואולם, מכיוון שהממשלה והפרלמנט קשורים בקשר גורדי בשל הישענותה של הממשלה על קואליציה בפרלמנט, יש ביניהם תיאום מלא ואין הפרדה מספקת.

קשר גורדי

מקור המטפורה של הקשר הגורדי ביוון העתיקה, ופירושה קשר מסובך שקשה להתירו, מעין תסבוכת. האמונה הייתה שמי שיתיר את הקשר הגורדי הוא זה שיכבוש את אסיה. כשהחל המלך אלכסנדר הגדול בכיבושיו, הוא עבר בארץ בשם פריגיה (Phrygia), שבירתה היא גורדיון. שם עמדה עדיין עגלה קשורה בקשר שאף אדם לא הצליח להתירו. אלכסנדר ניסה תחילה להתיר את הקשר, אך לבסוף שלף את חרבו וחתך אותו, כדי לסמל שהוא זה שנועד לכבוש את אסיה, וזה אכן קרה.

עם זאת, במשטר פרלמנטרי בית הנבחרים יכול גם להביע אי-אמון בממשלה ולהדיחה בדרך זו. אפשרות זאת אינה קיימת במשטר נשיאותי נוסח ארצות הברית, אך גם שם יכול הקונגרס להדיח נשיא שסרח והסתבך במעשים לא חוקיים. ואכן, בשנת 1974 היה הנשיא ניקסון צפוי להדחה כזאת בעקבות פרשת ווטרגייט (Watergate Affair), אך הוא החליט להקדים ולהתפטר ממשרתו לפני שיוזת. גם הנשיא קלינטון כמעט שהודח בידי הקונגרס בשנת 1998 בעקבות פרשת יחסיו עם עובדת הבית הלבן מוניקה לינסקי, שבה נמצא ששיקר והפר אמון, אך כהונתו ניצלה בהצבעה בסנט על חודם של קולות ספורים.² בשנת 2019 החל תהליך להדחת הנשיא דונלד טראמפ בגין קשרים בעלי היבטים פליליים עם אוקראינה ובגין שורה של מעשי שחיתות, אך תהליך ההדחה כשל בגלל הרוב הפובליקני בסנאט (להדחה דרוש רוב בבית הנבחרים ובסנאט).

² מוניקה לינסקי הייתה מתמחה בתוכנית הכנה לקראת עבודה בבית הלבן, בתקופת כהונתו של הנשיא הדמוקרטי ביל קלינטון. היא קיימה יחסים אינטימיים עם הנשיא, אך כשהוא נשאל על כך הוא הכחיש ונתפס משקר. תהליך ההדחה נגדו הופעל לא על עצם קיום היחסים אלא על שקריו. האופוזיציה הרפובליקנית הצביעה בקונגרס בעד ההדחה, אך הרוב הדמוקרטי מנע אותה.

כרשת ווטרגייט

שערווייה פוליטית בארצות הברית שהתרחשה בשנים 1972-1974, בשנות כהונתו של הנשיא ריצ'רד ניקסון. הפרשה התרחשה בעת מלחמת וייטנאם, שבה נערכו הפגנות המוניות נגד הממשלה - הפגנות שנתמכו על ידי המפלגה הדמוקרטית נגד נשיא רפובליקני. מקור הפרשה בפעולות לא חוקיות של הנשיא, שניסה להפליל את יריביו הפוליטיים בין השאר באמצעות פריצה לווטרגייט - מטה המפלגה הדמוקרטית. הדבר התגלה באמצעות קלטת שנחשפה וגרמה לסערה ציבורית ולניסיון של הדמוקרטים להדיח את הנשיא בגין מעורבותו בפרשה. הנשיא הקדים את מהלך ההדחה והתפטר.

על חשיבותם של מוסדות נקיים משחיתות כבר אמר ההוגה הצרפתי דה טוקוויל (1805-1859), שהזכרנו קודם: "הרפובליקה האמריקנית תשרוד עד היום שבו הקונגרס יגלה שהוא יכול לשחד את הציבור באמצעות הכסף של הציבור".

שאלה 3: מהם מוסדות הביקורת בישראל? הסבירו את ההבדלים ביניהם.

שאלה 4: דונו ביכולתו של הפרלמנט לבקר ממשלה. כיצד פועל מנגנון הביקורת בישראל? האם יש סתירה בין תפקיד הביקורת לבין המשמעת הקואליציונית?

דמוקרטיה דורשת הסכמה רחבה

ממשל דמוקרטי שולט בהסכמת רוב העם. ואולם, גם אותו חלק בעם שלא בחר בו אמור לקיים את כללי הדמוקרטיה ולכבד את שלטון המפלגה שניצחה בבחירות הוגנות ופועלת לפי כללי המשחק הדמוקרטיים. הגבלת משך כהונתו של נשיא (במסטר נשיאותי) או של פרלמנט (במסטר פרלמנטרי) מבטיחה שהסכמת העם תיבדק מחדש מעת לעת באמצעות תהליך הבחירות.

שאלה 5: יציאת בריטניה מהאיחוד האירופי (ברקסיט, Brexit) הוכרעה במשאל עם בשנת 2016 על חודו של קול: 51.89% מול 48.11%. האם ייתכן שקבלת החלטה כה חשובה ללא הסכמה רחבה הביאה לערעור יציבתה של הדמוקרטיה הבריטית?

גם בין מערכת בחירות אחת לבאה אחריה מאלצת חרב דמוקלס האלקטורלית את השלטון להשיג הסכמה רחבה לפעולות מסוימות. לקראת הכרעות גורליות, כמו למשל החלטה לצאת למלחמה, משטר דמוקרטי זקוק לקונצנזוס, להסכמה כללית רחבה יותר מזו של רוב רגיל (הכוונה אינה להסכמת כולם, אלא של רוב מכריע).

חרב דמוקלס

הביטוי חרב דמוקלס מתייחס לסכנה מתמדת או מתקרבת. מקור הביטוי בכתביו של המדינאי הרומי קיקרו (Cicero). דמוקלס היה אחד מאנשי חצר המלוכה של דיוניסיוס השני, מלך סירקוזה (Syracuse). בניסיון להחמיא לדיוניסיוס ציין דמוקלס כי בהיות דיוניסיוס אדם בעל עושר וכוח עצומים החי את חייו במותרות ובפאר, הוא ודאי בר מזל ומאושר. בתגובה לכך הציע דיוניסיוס לדמוקלס להתחלף בתפקידים ליום אחד. דמוקלס הסכים מיד. באותו ערב נערכה סעודה, ודמוקלס נהנה מהיחס המלכותי: הוא הושב על כיסאו המפואר של המלך. בעיצומו של המשתה המפואר הבחין לפתע כי מעל ראשו תלויה חרב על שערת סוס יחידה. טעמם של המאכלים סר בעיניו, וכל היופי והפאר לא עניינו אותו עוד. לבסוף התחנן דמוקלס בפני דיוניסיוס שיתחלפו בחזרה.

מדינה דמוקרטית גם לא תמשיך במלחמה לאורך זמן בלי תמיכה רחבה מצד רוב רובו של הציבור, המשוכנע בחיוניותה. האמריקנים נסוגו מווייטנאם בשנת 1974 והישראלים מלבנון בשנת 1985 לא משום שלא היה רוב רגיל באוכלוסייה שתמך בהמשך המלחמה, אלא משום שלא הייתה הסכמה רחבה בעניין זה. גם בהכרעות חוקתיות מרכזיות זקוק משטר דמוקרטי להסכמה רחבה; מגבלות פורמליות אינן מאפשרות לו לקבלן ברוב רגיל, מקרי וזמני. קשה, למשל, להעלות על הדעת שיהיה אפשר להעביר בכנסת ברוב דחוק חוק שיכריז כי התורה היא חוקת מדינת ישראל או חוק שיפריד לחלוטין את הדת מהמדינה, מבלי לערער כליל את הדמוקרטיה הישראלית. אפשר להכליל ולומר, שכדי שמשטר דמוקרטי יוכל להתקיים מבלי לוותר על חילוקי דעות, על תחרות, על מאבקים ועל ניגודי אינטרסים - שהם סם החיים של משטר זה והם הערובה לחירות - עליו להישען על הסכמה רחבה בנושאים העיקריים.

דמוקרטיה היא יציבה אם יש בין אזרחיה הסכמה כללית בדבר יסודות המשטר, כגון הגבולות, המבנה החוקתי, שיטת הבחירות וחירויות האזרח. הסכמה רחבה כזאת קיימת במדינות כגון הולנד, שווייץ, שוודיה ונורווגיה. (עד לאחרונה זה היה נכון גם באשר לארצות הברית ולבריטניה, אך בשתי המדינות חלה התערערות בהסכמה הרחבה. בארצות הברית מאז עידן טראמפ כבר אין הסכמה רחבה בדבר עקרונות יסוד בדמוקרטיה, ובבריטניה כבר אין הסכמה רחבה על עצם השתייכותה של סקוטלנד לבריטניה). במדינות דמוקרטיות שיציבותן פחותה, ובהן הודו, ארגנטינה וישראל, יש עדיין אי-הסכמה בחלק מהנושאים העיקריים כגון גבולות, דת ומדינה, חוקה ומשטר.

שאלה 6: באיזה תחומים חשובים בישראל יש לדעתך אי-הסכמה רחבה?

לסוגיית ההסכמה יש פירושים שונים, בהתאם לסוג המשטר. למשל, יש הבדל בין פירוש ההסכמה בדמוקרטיה רובנית (majoritarian democracy) לבין פירוש בהסכמה רובנית (consensus democracy). בבריטניה, שהיא דוגמה לדמוקרטיה רובנית, הממשלה והרוב בפרלמנט הם בעלי סמכויות כמעט בלתי מוגבלות משום שלממשלה יש רוב בפרלמנט ואין חוקה כתובה המגבילה את סמכויותיו. לעומת זאת, דמוקרטיה רובנית כגון שווייץ, בלגיה וארצות הברית אינן מסתפקות ברוב

פרלמנטרי ושואפות להשיג הסכמה רחבה ככל האפשר. הן שואפות למתן את כוחו הפוליטי של הרוב, בהאמין שרק הסכמה רחבה יותר תבטיח את יציבות המשטר ואת שלמות המדינה ותמנע זעזועים חברתיים.

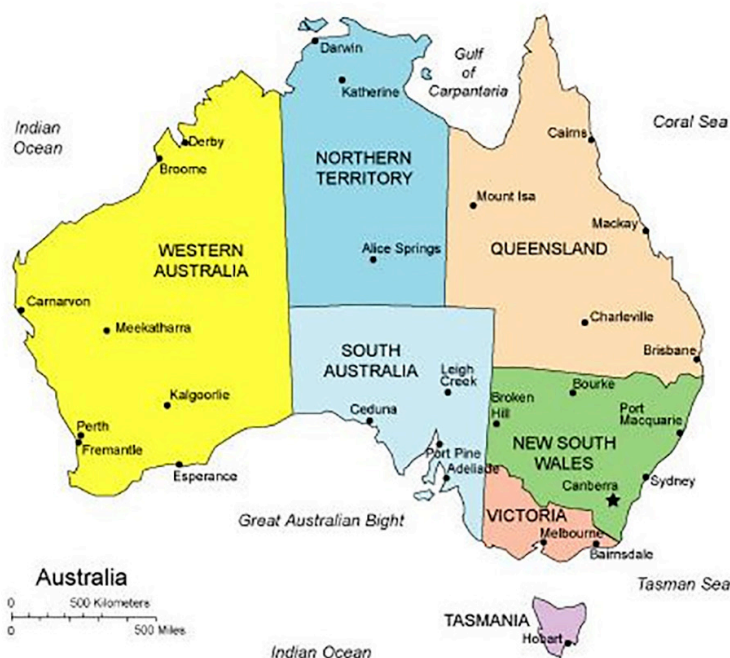
איך יוצרים הסכמות רחבות?

להלן כמה מהכלים העיקריים למיתון כוחו של הרוב בדמוקרטיה ההסכמיות:

- **כינון קואליציות רחבות** מתוך דחיית התפיסה שדי ברוב קטן כדי להרכיב קואליציה. בשווייץ, לדוגמה, הממשלה מורכבת מנציגי כל המפלגות העיקריות. בבלגיה החוקה דורשת שכל ממשלה תכלול מספר שווה של שרים פלמים ו־א־אלונים (שתי האוכלוסיות העיקריות המרכיבות את המדינה), וזאת כדי למנוע את ריכוז השלטון בידי קבוצה תרבותית-לשונית אחת, גם אם היא קבוצת הרוב באוכלוסייה.
- **הפרדת רשויות.** בארצות הברית ובשווייץ, בדרך כלל הפרלמנט אינו יכול להדיח את הממשלה, וכך נוצר איזון כוחות מסוים בין הרשות המבצעת למחוקקת. כך הקונגרס האמריקני ממתן את כוחו של הרוב שבחר בנשיא, שנבחר ישירות על ידי העם (מאחר שהנשיא זקוק לאישור הקונגרס להחלטות כגון הכרזת מלחמה או כריתת אמנות בין-לאומיות). הנשיא מצידו ממתן את עוצמתו של הרוב שבחר בקונגרס, שהרי הקונגרס אינו יכול להדיח את הנשיא (זולת בהליך הדחה מסובך כאשר הנשיא עבר עבירה פלילית). בדמוקרטיה רובנית דוגמת בריטניה, ישראל או ניו זילנד, הרוב בפרלמנט הוא המרכיב את הממשלה, ולכן הפרדת הרשויות היא סמלית בעיקרה, ואינה אמצעי ממשי להשגת איזון כוחות.

שאלה 7: ביום 21/7/2020 הצביעה ועדת הכנסת על המשך פעולתן של מסעדות, של בריכות ושל מכוני כושר, וזאת בניגוד להחלטת הממשלה. הדבר עורר סערה והביא להדחת יושבת ראש הוועדה. נסו להסביר את מה שקרה לנוכח המשטר הנהוג בישראל. התייחסו בתשובתכם לעקרון הפרדת הרשויות.

- **פדרליזם.** השיטה הפדרלית, שבה סמכויות השלטון מחולקות בין הממשל המרכזי לבין המדינות השונות, פועלת גם היא ליצירת הסכמה. כך למשל, למדינות המרכיבות את ארצות הברית יש מערכת חוקים משלהן. שיטה זו מיושמת בעיקר במדינות גדולות, כגון ארצות הברית, קנדה, אוסטרליה, הודו וגרמניה. במדינות כאלו, שבהן יש מרחקים גדולים בין האזורים השונים וגם השוני ביניהם גדול, רק שיטה הסכמית - ולא שיטה רובנית - יכולה למנוע "התפרקות לגורמים" על בסיס אזורי.

מפת הפדרציה האוסטרלית

הממלכה המאוחדת (United Kingdom) למרכיביה

אפילו מדינה רובנית מובהקת כבריטניה נאלצת לעיתים לנקוט צעדים להרחבת ההסכמייות ולהגבלת כוחו הגדול של הרוב. בצפון אירלנד, למשל, הונהגה שיטת הבחירות היחסיות, שנועדה למתן את כוחו של הרוב הפרוטסטנטי ששלט שם בשנים 1921-1974, ואשר שלל במשך עשרות שנים זכויות וכוח השפעה מהמיעוט הקתולי. הענקת האוטונומיה לסקוטלנד ולוויילס מעידה גם היא שמנהיגי בריטניה הגיעו למסקנה שאי אפשר להבטיח יציבות בבריטניה מבלי להעניק סמכויות וכוח רבים יותר למיעוטים הלאומיים.

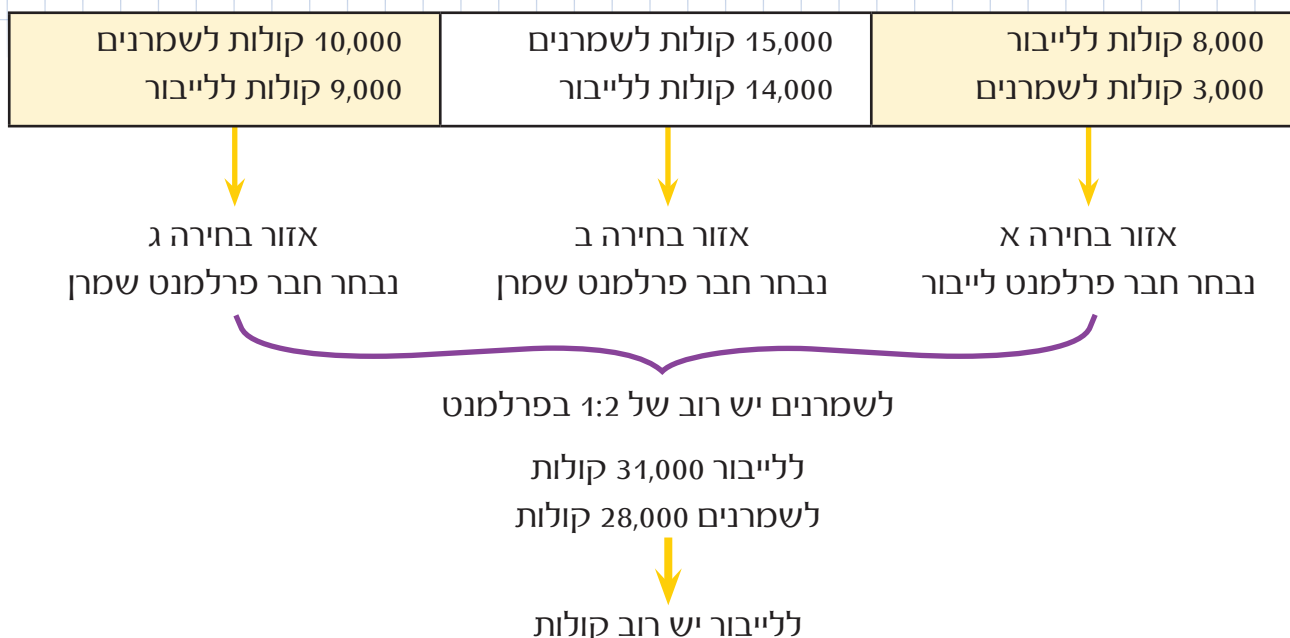
בישראל, הוויתור על כינון חוקה כתובה והסטטוס קוו בענייני דת מקורם בהכרה שהכרעת רוב חדה בנושאים עקרוניים תזעזע קשות את הדמוקרטיה הישראלית, ולכן יש לדחותה עד שתיבנה הסכמה רחבה בין הציבור החילוני לדתי. אין אפוא ספק, שהסכמיות היא מאפיין חשוב של כל מערכת דמוקרטית, בין שמדובר בהסכמיות מזערית בדמוקרטיה הרובנית או בקונצנזוס רחב ביותר, כפי שראינו בדמוקרטיה ההסכמית.

האם דמוקרטיה היא שלטון הרוב?

מקובל להגדיר דמוקרטיה כשלטון הרוב, אך זוהי הגדרה פשטנית ומוטעית. אפילו אם נחזור לתפיסה היוונית הקלאסית של דמוקרטיה כשלטון העם, לא נוכל להתעלם מכך שיש בעם רוב ויש בו מיעוט. הדמוקרטיה מקיימת בכל מקרה תהליך של הכרעה באמצעות רוב כלשהו, אך תהליך זה שונה ממקום למקום ואין לראות בו את המאפיין המשמעותי ביותר של משטר דמוקרטי. תהליך זה גם אינו מייחד את המשטר הדמוקרטי, ולא הוא המבחין בינו לבין משטר דיקטטורי. המאה העשרים ידעה עריצים רבים שהרוב הגדול תמך בהם בהתלהבות. היטלר, לדעת כל החוקרים, נהנה מתמיכת רוב מוצק עד שנותיו האחרונות, ובכל זאת משטרו בוודאי לא היה דמוקרטי. לעומת זאת, הרוב שתמך בשנות השלושים בראשי הממשלות בבריטניה היה מצומק למדי, אך איש לא פקפק בהיותה של בריטניה דמוקרטיה. גם דיקטטורים אחרים נהנו מעת לעת מתמיכת ההמונים: מוסוליני באיטליה, פֶּרוֹן בארגנטינה, סטאלין בברית המועצות, מאו דז'ה דונג בסין, נאצר במצרים וחומייני באיראן. ג'ון סטיוארט מיל ואלכסיס דה טוקוויל כבר דיברו במאה ה-19 על הסכנה שבעריצות הרוב. ואכן, הרוב יכול להיות עריץ והרוב יכול לתמוך בעריצים, ולפיכך ההבחנה בין דיקטטורה לדמוקרטיה אינה יכולה להיעשות לפי מבחן תמיכת הרוב.

עם זאת, עיקרון רובני כלשהו הוא כשלעצמו תנאי הכרחי, גם אם לא תנאי מספק, לדמוקרטיה. אפילו האסכולה האליטרית - שלפיה גם בדמוקרטיה שולטת תמיד אליטה כזאת או אחרת - מכירה בצורך שהרוב מתוך כלל האזרחים יקבע בבחירות חופשיות מי תהיה העילית השלטת. הדוגלים בשלטון הנשען על רוב כלשהו אינם עושים זאת משום שהם סבורים שהרוב טוב יותר, צודק יותר, או חזק יותר, שהרי אילו העוצמה והכוח היו אמות המידה להצדקת השלטון, היה אפשר להצדיק גם שלטון מיעוט כאשר העוצמה והכוח בידיו. לפיכך, אמת המידה אינה הצדק או הכוח, אלא פשוט היחס המספרי.

יש לזכור שהרוב הקובע הוא לאו דווקא רוב הבוחרים **בארץ כולה**. בבריטניה, למשל, הרוב בכל מחוז בחירה והרוב בפרלמנט הוא הקובע מי ישלוט במדינה, ולא בהכרח הרוב מכלל ציבור הבוחרים במדינה. בהחלט ייתכן שנציגי רוב הבוחרים יהיו מיעוט בפרלמנט, ודווקא נציגי מיעוט הבוחרים, שזכו לרוב בפרלמנט, הם שיכונו ממשלה. להמחשה, אפשר להציג כך את האפשרות שבבריטניה רוב הבוחרים יהיה מיעוט בפרלמנט:

תוצאה כזו אפשרית גם אם יש יותר מ-600 אזורי בחירה. ואכן, ב-1951 זכה הלייבור ברוב קולות, אך השמרנים ניצחו בבחירות ועלו לשלטון. כל שיטה דמוקרטית נשענת על בחירה של רוב כלשהו, בין שהוא רוב מכלל האוכלוסייה (בשיטת הבחירות היחסיות), ובין שהוא רוב בפרלמנט שהושג בניצחון ברוב אזורי הבחירה (בשיטה הרובנית הטהורה) או רוב בפרלמנט הנשען על הרכב קואליציוני כזה או אחר. אפילו בשיטה היחסית, אחוז החסימה יכול להביא למצב שרוב הבוחרים אינו זוכה ברוב בפרלמנט. בשנת 1991 הצביעו בישראל רוב הבוחרים לגוש הימין, אך מכיוון שחלק ממפלגות הימין לא עברו את אחוז החסימה, גוש השמאל הוא שניצח בבחירות. (ב-1991 היה אחוז חסימה קטן של 1%. ב-2019 עמד אחוז החסימה על 3.25%, ולכן האפשרות שיהיה פער בין ניצחון בקולות לניצחון במספר המושבים בכנסת הייתה גדולה עוד יותר).

אחוז חסימה

במדינות דמוקרטיות רבות שנהוגה בהן שיטת הבחירות היחסית - שבה ייצוג המפלגה בפרלמנט הוא בהתאם למספר הקולות שקיבלה - מקובל "אחוז חסימה" כדי למנוע ריבוי מוגזם של מפלגות שיקשה על היכולת לכונן קואליציה ולמשול ביעילות. כך למשל, בישראל, שבה יש 120 מושבים בכנסת, ללא אחוז חסימה די היה ב-0.8% מהקולות כדי להשיג ייצוג בפרלמנט. אחוז חסימה של 3.25% מהקולות מביא למצב שכל מפלגה העוברת את אחוז החסימה זוכה לארבעה מושבים בכנסת. מפלגה שתקבל פחות מ-3.25% מהקולות לא תזכה לייצוג בכנסת.

כמו כן, הרוב יכול להיות מוחלט או יחסי. בדמוקרטיה אין בדרך כלל רוב קבוע, אלא רוב זמני ונזיל המשתנה מנושא לנושא ומזמן לזמן. רוב קבוע ויציב לא היה מאפשר אותה נזילות אלקטורלית בבחירות, המובילה לחילופי שלטון. עם זאת, יש מקומות שבהם הניגוד הפוליטי הבסיסי הוא על רקע לאומי, גזעי או דתי, ואז הרוב קבוע במידה רבה. בצפון אירלנד, לדוגמה, הניגוד הפוליטי הבסיסי הוא בין קתולים ממוצא אירי לפרוטסטנטים ממוצא סקוטי ואנגלי. תוצאות הבחירות יכולות להשתנות רק

אם הדמוגרפיה משתנה (ואכן הרוב הפרוטסטנטי מתערער בהדרגה בגלל שיעור ילודה קתולי גבוה יותר). בארץ ישראל המנדטורית היה רוב ערבי גדול, שלא היה מאפשר למיעוט היהודי לעלות לשלטון באמצעים דמוקרטיים. גם בקפריסין היה רוב יווני גדול, שלא נתן כל סיכוי למיעוט הטורקי לנצח בבחירות. בשני המקרים, המערכת הפוליטית קרסה והביאה גם למלחמה וגם לחלוקה.

עקרון הרוב אינו המאפיין החשוב ביותר במשטר דמוקרטי גם משום שהגדרת הרוב משתנה משיטה דמוקרטית אחת לאחרת. בבחירות לנשיאות צרפת רוב מוחלט של הבוחרים אכן הוא שקובע מי יהיה הנשיא, שכן כדי לנצח על המועמד לקבל 50 אחוזים מהקולות ועוד קול אחד. כך היה גם בבחירות הישירות לראשות הממשלה בישראל בשנים 1996-2001. בבחירות לראשי ערים בישראל אפשר להיבחר ברוב יחסי של הבוחרים, לדוגמה, בתמיכה של 40 אחוזים מהקולות, אם יתר 60 האחוזים מתפצלים בין מועמדים שונים ואין מועמד אחר שזכה ב-40 אחוזים מהקולות.

שאלה 8: מה היו תוצאות הבחירות לראשות העיר או המועצה שאתם מתגוררים בה? האם הנבחר או הנבחרת זכו לרוב מוחלט של הקולות? ואם לא, איך נבחרו?

בארצות הברית נהוגה שיטה שלפיה כל אחת מ-50 המדינות בוחרת מספר מסוים של אלקטורים (אלקטורים - בעברית בוחרים): במדינות שאוכלוסייתן גדולה, כמו קליפורניה וניו יורק, מספר האלקטורים הנבחרים גדול מאוד, בעוד במדינות שאוכלוסייתן קטנה, כגון אייווה ורוד איילנד, מספר האלקטורים הנבחרים קטן. כל האלקטורים מ-50 המדינות של ארצות הברית הם "חבר האלקטורים" (Electoral College), והוא הבוחר את נשיא ארצות הברית. המפלגה שזוכה במדינה מסוימת ברוב הקולות זוכה בכל האלקטורים של אותה מדינה בחבר האלקטורים, בהתאם לשיטת "המנצח לוקח הכול". כך יכול להיווצר מצב שבו הנשיא שזכה ברוב האלקטורים לא זכה ברוב קולות בארצות הברית כולה.

הנה הדגמה של מה שיכול לקרות, ולעיתים אף קורה, כפי שנראה:

מדינת קליפורניה	מדינת אייווה	סך הכול	
30,000,000	2,000,000		קולות לדמוקרטים
		32,000,000	
29,900,000	3,000,000		קולות לרפובליקנים
		32,900,000	
200	20		אלקטורים במדינה
200	0	(על פי "המנצח לוקח הכול")	אלקטורים לדמוקרטים
0	20	(על פי "המנצח לוקח הכול")	אלקטורים לרפובליקנים

התוצאה:

לדמוקרטים יש רוב בחבר האלקטורים - 200 : 20
 לרפובליקנים יש רוב על פי סך כל הקולות - 32,000,000 : 32,900,000
 תוצאה דומה אפשרית גם כשמדובר בארצות הברית כולה, בכל 50 המדינות.

כך למשל קרה בבחירות לנשיאות ב-2016, כשהילרי קלינטון קיבלה לפחות 3 מיליון קולות יותר מדונלד טראמפ, אך הפסידה בבחירות לנשיאות מכיוון שלא השיגה רוב בחבר האלקטורים. גם בבריטניה המפלגה הזוכה בבחירות היא מפלגה שיש לה רוב בפרלמנט, אך רוב זה אינו מייצג בהכרח את רוב הבוחרים אלא את רוב אזורי הבחירה, כשבכל אחד מהם נקבע המנצח, גם הוא לפי שיטת "המנצח לוקח הכול". דוגמאות אלו מוכיחות שאומנם דמוקרטיה איננה מבטיחה בכל מקרה בחירת ממשלה שנהנית מתמיכת הרוב, אך היא כן מבטיחה אפשרות להחליף את השלטון אחת לכמה שנים באמצעות בחירות גם ממשלות קואליציוניות נשענות לעיתים על רוב שאינו חד-משמעי. למשל, אם במערכת בחירות שמתחרות בה שלוש מפלגות תקבל מפלגה א' 48 אחוזים מהקולות, מפלגה ב' תקבל 35 אחוזים ומפלגה ג' 17 אחוזים, יוכלו מפלגות ב' ו-ג' לכונן קואליציה ולזכות בשלטון, בעוד המפלגה הגדולה ביותר נשארת באופוזיציה. כלומר, ההכרעה הסופית במקרה זה היא בידי מפלגת מיעוט קטנה (מפלגה ג'), וברור שיהיו כאלה שיערערו על כך בשם עקרון הרוב. כפי שראינו, יישום עקרון הרוב במציאות הפוליטית אינו פשוט. אולם למעשה הוא בא לידי ביטוי באופן כזה או אחר באמצעות העיקרון של בחירות כלליות וחופשיות.

שאלה 9: הסבירו לעצמכם מדוע אחוז חסימה גבוה יכול להביא למצב שרוב יחסי בקולות לא יתורגם לרוב בפרלמנט.

כאן המקום לציין: **החלטה הזוכה לתמיכת הרוב אינה דמוקרטית אם היא מערערת את אושיות הדמוקרטיה עצמה; דהיינו, אם היא פוגעת בחירויות הפרט ובשוויון המהותי בין האזרחים.** לפיכך, אף שעקרונית האידיאל הדמוקרטי מצדד בהחלטת הרוב כביטוי למהות הדמוקרטיה, הוא גם מודע לאפשרות שייעשה בו שימוש לרעה כאשר נוצר מצב שבו זכות ההכרעה שיש לרוב מסכנת את מבנה הדמוקרטיה כולה. למשל, אם הרוב במדינה מסוימת מחוקק חוק שמונע ממיעוט שחי באותה מדינה להשתתף במשחק הפוליטי או ליהנות משירותי הרווחה שהמדינה מעניקה לכלל האזרחים, אומנם תהיה זו החלטה שהתקבלה על דעת הרוב, אך היא תהיה בלתי דמוקרטית בעליל מכיוון שהיא פוגעת בערך הבסיסי של שוויון. הדמוקרטיה מגבילה אפוא את הרוב מחשש שהוא עלול להפוך לרוב עריץ, הרומס את חירויות המיעוט ואת זכויות הפרט.

כפי שראינו, הגבלת הרוב נעשית בדרכים שונות, כגון מגילת זכויות (Bill of Rights) שאינה ניתנת לשינוי, חוקה קשיחה, התניה חוקתית של קבלת החלטות בנושאים מסוימים בהסכמת המיעוט (או המיעוטים), פדרליזם, הפרדת רשויות ואוטונומיה. למעשה, המערכת הדמוקרטית של בלמים ואיזונים נועדה למנוע שלטון של רוב כול יכול ושרירותי. הכלל הקובע בדמוקרטיה הוא שחייבים לשמור על זכויות המיעוט.

שלטון הרוב...

Malcolm Willett: <https://mwillett.myportfolio.com/>

שאלה 10: האם יש או אין פגיעה בזכויות המיעוטים בישראל? הבחינו בין מיעוטים שונים. נמקו את תשובתכם.

שאלה 11: מהו לדעתכם מיעוט אידאולוגי בישראל?

זכויות המיעוט

http://www.clipartpanda.com/clipart_images/minority-rights-word-cloud-60955758

אם אי אפשר להגדיר דמוקרטיה באמצעות אמת מידה ברורה כמו שלטון הרוב, יש לחפש מאפיינים אחרים המייחדים את דמוקרטיה. מאפיין כזה הוא כיבוד זכויות המיעוט. פגיעה במיעוטים היא פגיעה במהות הדמוקרטיה, ולעיתים היא מסמנת את ראשית קיצה. מדינה דמוקרטית הפוגעת במיעוטים פוגעת למעשה בזכויות האדם והאזרח (שהוא למעשה מיעוט של אחד), שהן לב ליבה של

הדמוקרטיה, ובכך היא חדלה להיות דמוקרטית. המודעות לבעיית המיעוטים התחדדה מאוד בעידן הדמוקרטי, משום שקבלת סוג כלשהו של הכרעת רוב מאפשרת אומנם למיעוטים פוליטיים ורעיוניים - כגון שמרנים או סוציאליסטים - להפוך לרוב במשך הזמן, אולם למעשה היא מקבעת את נחיתותם של מיעוטים אתניים, לשוניים, לאומיים ודתיים.

כאמור, הדמוקרטיה מגינה על זכויות המיעוט, ואלמלא הייתה עושה כן היה הרוב יכול גם לתמוך במשטר דיקטטורי, לדכא אפוזיציה של מיעוט אידאולוגי, דתי או אתני, ולרמוס את חירויות הפרט. הדמוקרטיה המערבית מקדשת את זכויות המיעוט, שבהן גם זכותו להגנה מפני דיכוי מצד הרוב, זכותו להתארגן ולפעול להחלפת השלטון, זכותו לחופש פעולה במסגרת החוק וזכותו ליהנות מזכויות אזרח. דמוקרטיה, אם כן, אינה בהכרח זכות ההכרעה הניתנת לרוב (בגרמניה של שנות השלושים הרוב תמך ללא ספק בהיטלר, אך ממיעוטים שונים נשללו כל הזכויות).

*It is bad to be oppressed by a minority,
but it is worse to be oppressed by a majority*

לורד אקטון (Lord Acton, 1834-1902):

"לא טוב שמיעוט רודה ברוב, אבל גרוע יותר כאשר הרוב רודה במיעוט"

שאלה 12: דונו בנימוקים בעד ונגד דבריו אלה של הלורד אקטון.

פגיעה בזכויות המיעוטים פוגעת בסופו של דבר גם ברוב, שהרי אם המיעוט משולל זכויות, אזרח הנמנה עם הרוב אינו יכול לשנות את דעתו ולהעביר את תמיכתו למיעוט מבלי לאבד את זכויותיו כאזרח. מכאן ששיטה המגבילה את זכויות המיעוט מגבילה למעשה גם את זכויות הרוב. בדמוקרטיה המערבית יש אפוא זכויות למיעוט, ולכן גם לרוב יש יותר זכויות; בדיקטטורה, לעומת זאת, אין הגנה על חירויות המיעוט, אך גם זכויות הרוב נפגעות.

איך אפשר להבטיח את זכויות המיעוט?

כיצד מבטיחה הדמוקרטיה את זכויות המיעוט? היא עושה זאת, כאמור, באמצעות חוקה דמוקרטית, המבטיחה את חירויות היסוד ומגינה עליהן; בעזרת רשות שופטת בלתי תלויה, המקפידה על קיום שלטון החוק ומונעת מהממשלה לנצל לרעה את כוחה; באמצעות בחירות סדירות וחופשיות, המעניקות למיעוט סיכוי להיות לרוב או לזכות לייצוג הוגן; ובאמצעות מבנה חוקתי (איזונים ופיקוחים, הפרדת רשויות) המונע צבירת כוח מוחלט בידי מוסד אחד שהרוב שולט בו או בידי קבוצה אחת המהווה רוב. משטר דמוקרטי מקפיד בדרך כלל להבטיח שרוב רגיל, זמני ומקרי לא יוכל לפגוע בעיקרי היסוד של המשטר ללא הסכמה כללית רחבה. אין בכך ערובה מוחלטת לשמירה על זכויות המיעוטים, שכן הסכר החוקתי יתמוטט אם יבוא נחשול אנטי-דמוקרטי שיסחף את הרוב הגדול של העם, כפי שקרה בגרמניה הנאצית בשנות השלושים. ואולם, אם המגמה האנטי-דמוקרטית מתונה יותר, ימונע הסכר הזה את

התמוטטות המשטר הדמוקרטי ואת הפגיעה במיעוטים. יתר על כן, אפשר גם שהסכר הדמוקרטי (למשל בתי המשפט) ימנע את התעצמות הזרם לנחשול, ויחסל אותו בעודו באיבו.

נוסף על העקרונות, לדמוקרטיה יש אפיונים ברורים המתבטאים במבנה ובערכים שהם עמודי התווך שלה ושחייבים לבוא לידי ביטוי גם בהתנהלות המשטר. במרכיב המבני-ניהולי נכללים בעיקר אפיונים אלה: בחירות חופשיות, הנערכות אחת לפרק זמן מסוים; עקרון הכרעת הרוב; החלפת השלטון בהתאם לתוצאות הבחירות; הפרדת שלוש הרשויות - מבצעת, מחוקקת ושופטת; קיום של מערכת משפטית בלתי תלויה והגונה; שמירה על החוק; שקיפות וקבלת אחריות של הממשלה כלפי אזרחיה; רמת שחיתות נמוכה במדינה - מדינה רוויה בשחיתות איננה יכולה להיות דמוקרטית, משום שבמצב כזה אפשר לקנות את השלטון ולשחד בוחרים. במרכיב הערכי נכללים בעיקר עקרון החירות, חופש הביטוי וההתארגנות, שוויון בפני החוק, שמירה על זכויות האדם, האזרח והמיעוט ופולרליזם.

"כמה קולות זה קונה לי?"*

*נעשו כל המאמצים לאתר את בעלי הזכויות של התמונה/האיור בעמוד זה, ואם הם קיימים נבקש שייצרו קשר לצורך הסדרת הזכויות לפרסום.

חירויות הפרט הן מוקד הדמוקרטיה

בדמוקרטיה המערבית יש לכבד את חופש הפרט, הכולל חופש ממעצר שרירותי, חופש המחשבה והדעה, חופש הדת והפולחן, החופש מדת ומכפייה דתית ואנטי דתית, חופש הדיבור והפרסום, חופש העיתונות, חופש ההפגנה והשביתה, חופש התנועה וחופש האספה וההתארגנות הפוליטית. כמו כן יש לציין את זכות הפרט להגנה משפטית, לביטחון פיזי ולקבלת מידע אמין בעניינים ציבוריים.

יש הגורסים שאפשר לסווג את חירויות הפרט לשתי קטגוריות: **אלה הנוגעות לחופש מפעולות השלטון (freedom from...)**, ובהן חופש ממעצר שרירותי, חופש הפולחן וחופש העיתונות, ו**אלה שמקורן ביוזמת הפרט עצמו ובזכותו להשפיע על השלטון (freedom to...)**, כמו חופש ההתארגנות הפוליטית, החופש לבחור ולהיבחר, החופש להפגין והזכות לקבל מידע על פעולות השלטון. חלוקה זו מקבילה למושגי החופש החיובי והחופש השלילי כפי שהגדירם הפילוסוף ישעיהו ברלין.

עקרון השוויון

באדיבותו של מישל קיסקה - Cartooning for Peace 2006

חלוקה אחרת של חירויות הפרט מבחינה בין זכויות האדם, זכויות יסוד וזכויות האזרח. **זכויות האדם** הן נורמות טבעיות ונצחיות, שמקורן בטבע האדם או באל (לאדם מאמין). כאלה הן הזכות לחיים, לחופש, לאושר ולכבוד, וכן חופש המצפון וחופש האמונה. מזכויות האדם נגזרים גם איסורי העבדות, עבודת הכפייה, הסחר בנשים, העינויים בחקירות והעונשים האכזריים. **זכויות יסוד** הן זכויות אדם המעוגנות בחוקה או בחוקים. הזכות לשוויון, למשל, מעוגנת בחוקות רבות, ומזכות מופשטת זו אפשר לגזור זכויות מוחשיות חשובות, ובהן שוויון הכול בפני החוק וזכות הבחירה הכללית והשווה. אפשר להבחין בין זכויות

יסוד פוליטיות כגון חופש הביטוי והזכות לשוויון, לבין זכויות יסוד חברתיות כגון הזכות לעבודה, למזון, לשיכון, לתנאי עבודה הוגנים, לבריאות ולפנסיה לעת זקנה. **זכויות האזרח** הן אותן זכויות יסוד הנוגעות לכלל האזרחים, ובהן חופש ההתארגנות הפוליטית, חופש האספה, החופש לבחור ולהיבחר, החופש להיכנס למדינה ולצאת ממנה וחופש העיסוק. זכויות אלה, בניגוד לזכויות האדם ולזכויות היסוד, אינן חלות בהכרח על מי שאינם אזרחים.

שאלה 13: ציינו חירויות נוספות וסווגו אותן בהתאם.

יש גבולות לחירויות הפרט

חשוב להדגיש שחירויות הפרט חשובות בעיקר לאזרח שעדותיו אינן מקובלות על הרוב ושפעילותו היא לצנינים בעיני השלטון³, בעיני הרוב, או אפילו מנוגדת לקונצנזוס הלאומי.

זאת ועוד, בדברנו על חירויות הפרט אין כוונתנו לרמוז שבדמוקרטיה אדם עושה ככל העולה על חוץ. כל שלטון באשר הוא שלטון מגביל את חופש פעולתו של האזרח. ככלל אפשר לומר כי **חירות האזרח מוגבלת מכוח הצורך לכבד את חירויותיהם של אחרים, וכי התנאי לכיבוד זכויות הפרט הוא אי-פגיעה בזולת**. מכאן שמותר בדמוקרטיה לתבוע אדם לדין על הוצאת דיבה, אך שהגבול בין חופש הביטוי ולשון הרע הוא דק וקשה להגדרה מדויקת. כמו כן, מותר להפעיל צנזורה ביטחונית כדי למנוע דליפת מידע שעלול לסכן את אזרחי המדינה (שהרי בכך ייפגעו זכויות האזרחים, לרבות זכותם היסודית להגנה על חייהם). תמיד היה ויהיה ויכוח היכן הגבול הלגיטימי של חופש הביטוי, הפרסום והעיתונות, מהו מידע ביטחוני "טהור", ואיך להגדיר סיכון ביטחוני. לפיכך, יש בעליל סכנה שבשם הביטחון ידוכאו חירויות האזרח, ולכן מקפידות מדינות המערב הדמוקרטיות שלא הממשל לבדו יהיה הפוסק האחרון בסוגיה כזאת. במקרים של ספק, יכולים למשל בתי המשפט לשמש פוסק חסר פניות. במדינות דמוקרטיות רבות, ובהן גם בריטניה וגרמניה, הוחלט גם לאסור בחוק כל הסתה גזענית ובכלל זה אנטישמית, אך שהחלטה זו פוגעת כביכול בחופש הדיבור והפרסום. השיקול שהנחה את מקבלי ההחלטה היה שהסתה גזענית פוגעת פגיעה חמורה בחירויות היסוד של קורבנותיה, אפילו עד כדי סיכון חייהם. חילוקי דעות דומים יכולים לעלות בשאלות כמו: האם מותר לפגוע ברגשות דתיים באמצעות שלטי חוצות פורנוגרפיים או יצירות אמנות? האם איסור לשון הרע מגביל את חופש העיתונות? האם חופש המצפון נותן גושפנקה⁴ לסירוב לשרת בצבא מסיבות מצפוניות?

אפילו גבולות חופש הדת הם נושא למחלוקת קשה: האם מותר בשם חופש הדת ובשם האוטונומיה של כל קהילה דתית שהיא להצדיק אפליה בין נשים לגברים (למשל ריבוי נשים, אפליה לרעה של נשים בגירושין ובחלוקת רכוש)? האם מותר להורים חברי כת דתית להתנגד לתרופות ולשלול מילדם טיפול

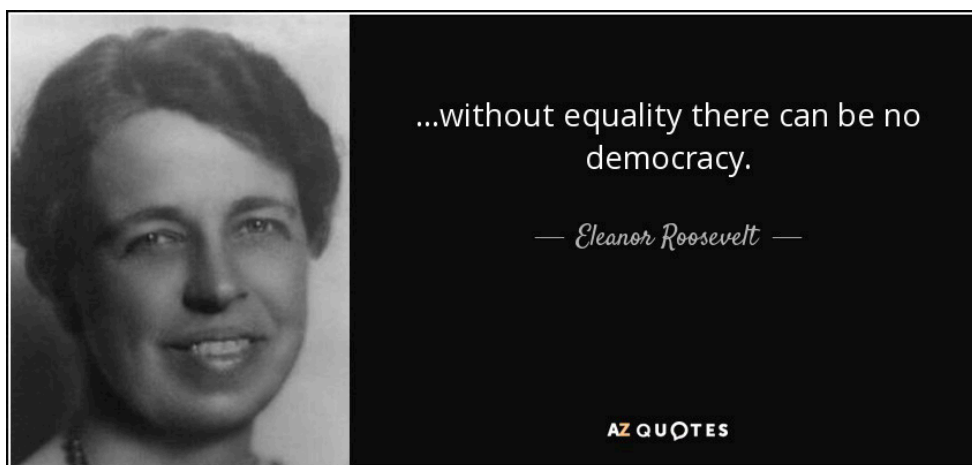
³ **צנינים** - דבר דוקר, קוצני; "והיו לצנינים בעיניו" - הכעיס אותו מאוד, הפריע לו מאוד.

⁴ **גושפנקה** - חותמת רשמית, אישור ממקום מוסמך; נתן גושפנקה - נתן אישור מוסמך או רשמי.

רפואי? האם מותר לאסור על בני שבט אינדיאני לעשן סם הזיה, שהוא חלק מפולחנו? האם מותר להגביל את צלצול פעמוני הכנסייה או את קריאות המואזין בשם הזכות לפרטיות ולחופש ממטרדי רעש של האוכלוסייה הגרה בשכנות לכנסייה או למסגד? האם מותר להטיף להמרת דת תמורת טובות הנאה? שאלות אלה התעוררו כסוגיות משפטיות עקרוניות בארצות הברית ובמדינות אירופה. להבדיל, יש סוגיות שאין בהן חילוקי דעות בין דמוקרטים. לדוגמה, מוסכם על כולם שיש להגביל את חופש הדת בכל הנוגע לשריפת אלמנות, המותרת לפי דת ההינדו, או לעונש הסקילה או עריפת הראש שהאסלאם הפונדמנטליסטי גוזר על ניאוף, על כפירה ועל הומוסקסואליות.

התלבטויות דמוקרטיות דומות יש גם בנושאים אחרים. למשל, הדמוקרטיה נדרשת למצוא את שביל הזהב בין חופש ההפגנה לבין הצורך להבטיח את הסדר הציבורי או בין חופש השביתה לבין הצורך להבטיח קיום השירותים החיוניים.

שוויון ושלטון החוק

[אלינור רוזוולט](#) (1884-1962): "ללא שוויון לא תיתכן דמוקרטיה"

אחד מכללי המשחק החשובים ביותר במשטר דמוקרטי הוא השוויון בפני החוק: בדמוקרטיה הכול כפופים לחוק אחד והכול שווים בפני אותו חוק. החוק עומד גם מעל נשיאים, ראשי ממשלות, שרים וחברי פרלמנט.

*Democracy does not guarantee equality of conditions —
it only guarantees equality of opportunity*

[אירווינג קריסטול](#) (Irving Kristol, 1920-2009), עיתונאי וסופר אמריקני:

"דמוקרטיה אינה מבטיחה שוויון תנאים - היא רק מבטיחה שוויון הזדמנויות"

בדמוקרטיה החוק מאפשר לכל אדם לחיות על פי דרכו, ובלבד שגם זכותו של הזולת מוכרת ומוגנת. תפקיד החוק אינו להכתיב עקרונות מוסר, אלא להבטיח דו-קיום הוגן ויציב בין בני החברה הדמוקרטית, ובכלל זה שוויון בפני החוק. זאת ועוד, מקובל שכמעט כל מי שהחוקים חלים עליו היה שותף במישרין או בעקיפין - באמצעות נציגיו - בתהליך חקיקתם (חריג, למשל, הוא מקרהו של תייר הכפוף לחוק בארץ שהוא מבקר בה, אף שלא היה שותף בדרך כלשהי בתהליך החקיקה). עם זאת, שלטון החוק, במובנו הדמוקרטי, אין פירושו ציות עיוור לחוקים, שכן שלטון חוק כזה קיים גם בדיקטטורה קומוניסטית, במשטר צבאי או בשלטון פשיסטי רודני. **שלטון החוק פירושו ציות לחוקים שהתקבלו בדרך דמוקרטית במוסדות המוסמכים ושאינם נוגדים את עקרונות הדמוקרטיה.**

שאלה 14: החוק הצרפתי קובע שנשיא מכהן חסין מחקירות ואי אפשר להעמידו לדין כל עוד הוא מכהן. מה לדעתכם ההיגיון מאחורי חוק זה? דונו בבעייתיות החוק מהבחינה הדמוקרטית.

ציות או אי-ציות לחוק

מכאן שאין שלטון החוק מחייב לכבד חוק שחוקקו ממשל או פרלמנט שלא נבחרו בבחירות חופשיות. אין גם חובה לציית לחוק שהוא אנטי-דמוקרטי בעליל כמו, למשל, חוק הפוגע בזכויות אזרחיות של המיעוט, אך חובה לנסות לשנותו רק בדרך דמוקרטית כמו פנייה לערכאות⁵, הפגנות, הגשת עצומות ובחירות. רק אם כשלו כל הדרכים ואם החוק אכן מנוגד לעקרונות הדמוקרטיה, מותר שלא לציית לו, ובתנאי שהדבר ייעשה ללא שימוש ולו גם בשמץ של אלימות. התנגדות אלימה לחוקים לגיטימית רק בדיקטטורה, שכן שם הדרך הדמוקרטית חסומה בפני האזרחים. בדמוקרטיה המערביות החוקה משמשת "כלב שמירה" המונע חקיקה אנטי-דמוקרטית. בארצות הברית, למשל, בית המשפט העליון מוסמך מכוח הביקורת השיפוטית לבטל חקיקה לא דמוקרטית, כלומר להבטיח כי כל חוק שחוקק הקונגרס ייפסל אם יוכח בערכאות המשפטיות שסעיפיו מנוגדים לעקרונות החוקה. בשנת 1954, לדוגמה, קבע בית הדין הפדרלי העליון שמדיניות הפרדת הגזעים שהייתה נהוגה (על פי חוק!) במדינות הדרום מנוגדת לעקרון השוויון בחוקה. מתנגדי הפרדת הגזעים השכילו להביא הוכחות לכך שמדיניות ההפרדה, שסיסמתה הייתה "נפרד אך שווה" (separate but equal), יוצרת אי-שוויון ניכר ולכן היא מנוגדת בתכלית לעקרון השוויון שבחוקה. החלטה זו הולידה את מדיניות שילוב הגזעים בכל מערכת החינוך בארצות הברית, ובכך חוללה מהפכה חברתית של ממש, שהוסיפה שוויון, צדק וסובלנות לחברה האמריקנית.

יש מקרים שבהם שלטון החוק אינו עולה בקנה אחד עם רצון העם, או עם זה של רוב העם, במובנו הרדיקלי והמילולי, בנוסח העיקרון הרומי הקובע כי "מה שהעם רוצה הוא בעל תוקף של חוק" (quod populo placuit legis habet vigorem). לדוגמה, מעשי לינץ' ("לקחת את החוק לידיים") של המון משולהב מנוגדים לשלטון החוק, גם אם רוב העם תומך ב"עשיית צדק" ספונטנית זו. אפשר לומר

⁵ ערכאות - דרגות בהיררכיה של בתי משפט, כמו בית משפט שלום, בית משפט מחוזי, בית משפט עליון.

שבדמוקרטיה המערבית מתקיים שלטון החוק במובנו הליברלי, ואילו במשטרים דיקטטוריים השליטים הם מעל לחוק, והחוקים הם מעל לחירויות היסוד הדמוקרטיות.

פלורליזם

כדי שתתקיים תרבות פוליטית דמוקרטית חייב להינתן חופש ביטוי וייצוג לריבוי הקיים בחברה. הדמוקרטיה המערבית מוגדרת שוב ושוב כדמוקרטיה פלורליסטית. ואכן, בכלן יש קבוצות, ארגונים ומוסדות רבים שהם אוטונומיים למדי, הפועלים בתנאי תחרות ויוצרים שיווי משקל קבוצתי-ארגוני-מוסדי בחברה. **הפלורליזם בדמוקרטיה המערבית הוא חוקתי-מבני, חברתי ופוליטי.** הפן החוקתי-מבני בא לידי ביטוי בריבוי מוסדות שלטון, בהפרדת רשויות ובפיזור העוצמה בין הגופים המעצבים מדיניות, מחוקקים, מבצעים, שופטים, מפקחים ומייעצים. פיזור העוצמה נועד למנוע את הצטברותה במוקד אחד באמצעות מתן אוטונומיה מסוימת לשלטון המקומי, ולעיתים באמצעות מבנה פדרלי המעניק סמכויות למדינות שמרכיבות את הפדרציה (למשל 50 המדינות בארצות הברית). הפלורליזם החברתי בדמוקרטיה המערבית גלוי לעין. בכל מדינה יש אלפי ארגונים, איגודים, קבוצות ומועדונים, איגודי פועלים, התאחדויות מעסיקים, לשכות מסחר, מוסדות להשכלה גבוהה, תנועות התיישבות, מוסדות דת וארגונים מקצועיים - וכולם בעלי אוטונומיה מסוימת. במשטרים טוטליטריים, לעומת זאת, נמצאים כל הארגונים בשליטת המדינה או המפלגה השלטת.

הפלורליזם הפוליטי-מפלגתי - תולדה של הפלורליזם החוקתי והחברתי

כל הדמוקרטיה המערבית הן רב-מפלגתיות, ויש בהן אופוזיציה מאורגנת ולגיטימית המתחרה במפלגה המחזיקה באותה עת בשלטון על תמיכת הבוחרים ועל דעת הקהל. לפלורליזם הפוליטי-מפלגתי יש נוסחים שונים. יש **פלורליזם פשוט** של שתי מפלגות גדולות שאינן מרוחקות מאוד זו מזו אידאולוגית, יש **פלורליזם מתון** של ארבע או חמש מפלגות שכולן מתונות, ויש גם **פלורליזם קיצוני** של יותר מחמש מפלגות, שחלקן קיצוניות ימניות ושמאליות וחלקן מתונות ומרכזיות. מתכונת נוספת ולא רצויה, הגורמת תכופות להתמוטטות הדמוקרטיה, היא זו של **פלורליזם קוטבי** של שני מחנות קיצוניים ומנוגדים, השולטים על כל המערכת הפוליטית. הפלורליזם בדמוקרטיה המערבית יוצר איזון מסוים בין אינטרסים קבוצתיים שונים. פלורליזם אין פירושו תחרות פרועה וערעור אנרכיסטי על קיום המדינה, ולכן יש הסכמה שהתחרות חייבת להיערך לפי כללי משחק חוקתיים מוסכמים ומתוך נאמנות לערכים משותפים.

אפיונים מבניים של דמוקרטיה

בחירות וחילופי שלטון

אפשר להגדיר דמוקרטיה גם כתהליך מוסדי המתמקד בתהליך בחירות, כמשטר שבו בחירות מכריעות בענייני שלטון ומדיניות, שכן על פי הבחירות נקבע מי המפלגה (או המפלגות) השלטת, מה יהיה הרכב הממשלה ומה יהיה הכיוון הכללי של מדיניותה.

בחירות הן כלי יעיל להבטחת אחריותה של הממשלה כלפי ציבור הבוחרים והיענות מסוימת מצידה לרחשי ליבו של העם, כמו גם פיקוח כללי ביותר על פעולות הנבחרים. אומנם החזון הרדיקלי וההשתתפותי אינו מתממש בדמוקרטיה המערבית מכיוון ש"העם" אינו זה ששולט, היענות לדרישותיו היא חלקית והפיקוח שלו על נציגיו הוא כללי ורופף, אולם היענות הנבחרים ללחצים ולהלכי רוח של שכבות הבוחרים גדולה בהרבה משציפו אנשי האסכולה האליטרית, שאינם מאמינים בהשפעה כלשהי של הציבור הרחב. תקופת הכהונה הקבועה בחוק היא שיעון החול של הממשלה ואין היא יכולה לעשות ככל העולה על רוחה, במיוחד בשלהי כהונתה, כשאת הנעשה כבר אין להשיב לפני שיחרוץ הבוחר את דינו.

חילופי שלטון

בדמוקרטיה השלטון מתחלף ללא אלימות, בדרכי שלום ובהתאם לכללי משחק ולנהלים מוכרים ומוסכמים. לעיתים החילופים הם תכופים (כך בארצות הברית ובבריטניה), ולעיתים הם מתרחשים כעבור עשרות שנים (כך היה במאה ה-20 ביפן, באיטליה, בישראל ובשוודיה). אף על פי כן, בכל דמוקרטיה הכרח הוא שתהיה אפשרות לחילופי שלטון בהתאם לתוצאות הבחירות. גם בדיקטטורה ייתכנו חילופי שלטון לא אלימים (כך היה בברית המועצות אחרי הדחת חרושצ'וב ולאחר מותם של

*נעשו כל המאמצים לאתר את בעלי הזכויות של התמונה/האיור בעמוד זה, ואם הם קיימים נבקש שייצרו קשר לצורך הסדרת הזכויות לפרסום.

ברז'נייב ואנדרופוב), ואולי אפילו בהתאם לנהלים שקבעה ההנהגה השלטת (כך היה במצרים לאחר מותו של נאצר ובעקבות רצח סאדאת). אלא שבדיקטטורה אין כללים מוכרים ומוסכמים להדחת שליט שסר חינו בעיני הבוחרים, וזאת בניגוד לשליט שאיבד את מעמדו בקרב האוליגרכיה השלטת. חילופי שלטון "מסודרים" אפשריים רק עם פטירתו או רציחתו של השליט.

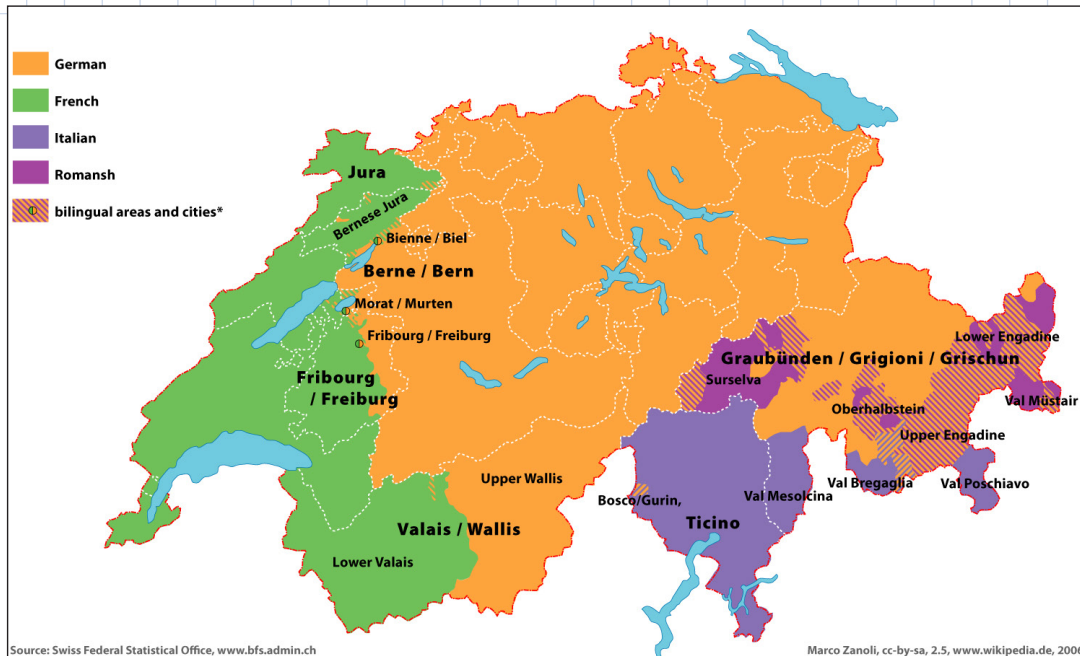
חילופי שלטון תכופים, מסודרים ונעדרי אלימות חשובים מאוד לכל משטר דמוקרטי, ולכן יש חשיבות מכרעת לאופוזיציה במשטר מסוג זה. תפקיד האופוזיציה אינו רק לשמש כלב שמירה על חירויות הפרט, אלא גם להכין צוות חלופי שיתפוס את השלטון כשיחליט ציבור הבוחרים כי הגיעה העת להחליף את המחזיקים בהגה השלטון.

ביקורת על פעילות השלטון

הדמוקרטיה מבטיחה את אחריות השלטון בפני בוחריו בדרכים מגוונות. לשם כך הוקמו מוסדות מבקר המדינה ונציב קבילות הציבור, לדוגמה. מפלגות האופוזיציה והעיתונות החופשית, קבוצות אינטרס ואמצעי התקשורת משמשים גם הם אמצעים לבקרה ציבורית מתמדת על פעולות השלטון. מידת השפעתה של הביקורת על השלטון תלויה, כמובן, במעמד הבלתי תלוי של העומדים רשמית בראש מוסדות הביקורת, בממדי ההתנגדות לצעדי השלטון ובמידת נכונותו של הציבור לפעול במישור הפוליטי בין מערכת בחירות אחת לאחרת. הרצון לנצח בבחירות משפיע גם הוא על השלטון הדמוקרטי ועל נכונותו להתפשר עם הציבור. ואולם, ממשלה המאמינה בצדקת דרכה תבחר לעיתים להמשיך ולדבוק במדיניותה ולשלם באובדן הפופולריות שלה לטווח קצר, אם מובטח לה שבטווח הארוך יגבירו תוצאות המדיניות את התמיכה בה.

חוקה היא המכשיר החשוב ביותר לריסון השלטון ולהגבלתו. לכל הדמוקרטיות המערביות, למעט בריטניה, ניו זילנד וישראל, יש חוקות כתובות. בבריטניה ובניו זילנד ההסכמה על עיקרי המשטר שורשית ועמוקה, ולכן הצורך בחוקה כתובה מורגש פחות. לישראל אין חוקה כתובה בעיקר בשל היעדר הסכמה בין דתיים לחילוניים בדבר מעמדה של החוקה לעומת זה של ההלכה הדתית. אומנם יש חוקי יסוד, אך הם דומים יותר לחוקים רגילים מאשר לסעיפי חוקה. ברוב המדינות החוקות הן נוקשות, ואי אפשר לשנותן בהצבעת רוב פשוטה בפרלמנט, אלא רק ברוב מיוחד (לעיתים תכופות של שני שלישים) או באישור שני בתי הפרלמנט. כך הדבר, למשל, באוסטרליה, בצרפת, באוסטריה, בבלגיה, בקנדה, בפינלנד, בגרמניה, ביפן, בלוקסמבורג, בהולנד ובנורווגיה. בארצות הברית, כדי להכניס שינוי בחוקה דרוש רוב של שני שלישים בשני בתי הקונגרס וכן גם רוב בשלושה רבעים מחמישים בתי המחוקקים של מדינות הברית. גם בשווייץ נדרש אישור של הקנטונים לשינוי החוקה, וגם שם התוצאה היא שקנטונים המאכלסים מיעוטים דוברי צרפתית ואיטלקית יכולים לחסום כל שינוי כזה.⁶

⁶ **הקנטונים** - 26 במספר - הם היחידות המרכיבות את הקונפדרציה השווייצרית, בדומה למדינות בארצות הברית. לכל קנטון יש שפה רשמית - ברובם השפה היא גרמנית, ובמיעוטים צרפתית ואיטלקית, ובקנטון אחד השפות הרשמיות הן גרמנית, איטלקית ורומאנש (שהיא שפה שמקורה בלטינית).

שפות הדיבור בשווייץ
 גבולות הקנטונים מסומנים בקו בהיר מקווקו.
 מקור: wikipedia, Marco Zanoli

חוקה וחוקי יסוד

בישראל אין חוקה כתובה מכיוון שבעת כינונה של המדינה לא היה אפשר להגיע להסכמה על תוכנה. לכן חוקקה הכנסת ב-1950 את "חוק הררי", שלפיו תחוקק הכנסת בהדרגה חוקים שייקראו חוקי יסוד, ובסוף התהליך יאוגדו כל חוקי היסוד לחוקה. ואכן, מאז חוקקה הכנסת שורה של חוקי יסוד, אך לאחר 70 שנה התהליך רחוק מהשלמה. חסרים עדיין חוקי יסוד מהותיים העוסקים בחירויות האזרח - חופש דת, חופש מדת, חופש הדיבור, חופש ההתארגנות הפוליטית, חופש האספה, חופש העיתונות - שהם לב ליבה של כל חוקה דמוקרטית. חוק יסוד כבוד האדם וחירותו הוא חוק חשוב אך כללי מדי. מאפיין נוסף של חוקה דמוקרטית הוא השריון - הקושי לשנות את החוקה בהשוואה לשינוי חוק רגיל. מסיבות אלה אין כל דמיון בין חוקי היסוד, שאת רובם אפשר לשנות בקלות יחסית, לבין חוקה דמוקרטית.

הביקורת השיפוטית. עוד שיטה להגבלת השלטון והרוב בפרלמנט היא מסורת הביקורת השיפוטית, המאפשרת לבתי המשפט לבטל כל חוק, אפילו כזה שזכה לרוב בפרלמנט, אם הוא מנוגד בלשונו וברוחו לחוקה. ידוע שהביקורת השיפוטית נהוגה בארצות הברית מאז 1803. פחות ידוע שדמוקרטיות מערביות רבות אחרות הנהיגו שיטה זו, ובהן דנמרק, צרפת, איסלנד, אירלנד, איטליה, שוודיה, אוסטרליה, אוסטרליה, קנדה, גרמניה, יפן ונורווגיה.

מוסדות ביקורת נוספים. גורמים נוספים המגבילים את עוצמת השלטון במערב הדמוקרטי הם מפלגות אופוזיציה, איגודים מקצועיים חופשיים, ארגוני מעסיקים, התאגדויות מקצועיות ואוניברסיטאות אוטונומיות, וכמו כן עוד אלפי מוסדות, ארגונים וקבוצות הנהנים מאוטונומיה רחבה וממידה כזו או אחרת של כוח פוליטי ממשי או אפשרי, ובכך מונעים את ריכוז כל הכוח בידי השלטון.

נראה אפוא שהשלטון הדמוקרטי שבחר הרוב אינו שלטון בלתי מוגבל. כל הגישות הדמוקרטיות תמימות דעים שהגבלת השלטון היא אבן יסוד במשטר דמוקרטי, והיא יכולה להיעשות בדרכים שונות: באמצעות מניעת האפשרות להיווצרות מדינה "חזקה" מדי ושמירה על חירויות הפרט (בגישה הליברלית); באמצעות תחרות של אליטות ובחירות חופשיות (בגישה האליטרית); בזכות ריבוי קבוצות ואיזון ביניהן (בגישה הפלורליסטית); או באמצעות פירוק "הלויתן" הבירוקרטי וכינון דמוקרטיה קהילתית, שבה מועברות סמכויות רבות לשלטון המקומי. יוצאת דופן היא רק הגישה הרדיקלית, הנוטה להצדיק ממשל "דמוקרטי" ריכוזי הנהנה מסמכויות מוחלטות. אין תמה אפוא ששורשי הגישה הדמוקרטית הרדיקלית הסתעפו לכיוונים שונים, וחלקם הצמיחו את הטוטליטריות המודרנית.

"מהי דמוקרטיה?"

"דמוקרטיה היא החופש לבחור את הדיקטטורים שלנו"

תרבות פוליטית דמוקרטית

משטר דמוקרטי אינו בא לידי ביטוי רק במוסדות, בחוקים, בכללים, בבחירות ובחירויות מוגנות; דמוקרטיה היא גם אורח חיים, מערכת ערכים ותרבות. דמוקרטיה אינה יכולה להתקיים ללא דרך חיים דמוקרטית, המבוססת על אמונה - לפחות של חלק ניכר מהאזרחים - בדמוקרטיה. ראוי שבדמוקרטיה רוב האזרחים יהיו בעלי "אישיות דמוקרטית" פתוחה, בניגוד ל"אישיות אוטוריטרית" קשוחה, אטומה ופנאטית, הדורסת את הכפופים לה ומצייתת לממונים עליה.

תרבות חיים דמוקרטית פירושה מעורבות פוליטית של חלק מהאוכלוסייה (שעל גודלו חלוקים ביניהם הרדיקלים והליברלים, ההשתתפותיים והאליטריים), ותחושה של אזרחים מן השורה כי אין הם חסרי אונים ויש ביכולתם להשפיע - למשל על בחירת שרים ואנשי מנהל בכירים ועל קביעת מדיניות וביצועה בנושאים שונים. תרבות חיים זו מבוססת גם על **אמון בסיסי בין בני אדם**, שהרי בלא אמון לא יכול אזרח במדינה שנהוגה בה השיטה הייצוגית להיות בטוח כי הנציג שבו בחר אכן ייצגו נאמנה. בהיעדר אמון לא תוכל האופוזיציה לקבל את תוצאות הבחירות מחשש שהשלטון ינצל אותן כדי לדכא אותה, ואילו השלטון מצידו אינו יכול לכבד את זכויות האופוזיציה מחשש שהיא לא תכבד את כללי המשחק. מחקרים אמפיריים שנערכו באזורים שונים הראו כי בחברות שרבה בהן החשדנות והעוינות בין בני אדם וכל אחד דואג בראש ובראשונה לעצמו, הערכים הדמוקרטיים אינם מכים שורש. ולהפך, נמצא כי יש קשר בין השתרשות הדמוקרטיה להגברת האמון בין בני אדם. מעל לכול, דמוקרטיה היא השקפת עולם ואופן התנהגות מתון וסובלני. בבסיס ההתמודדות הדמוקרטית הלא אלימה נמצאת ההכרה העקרונית בלגיטימיות של כל הדעות והמפלגות, והנכונות הנפשית והשכלית "להפסיד" ולקבל את הדין כשהתפיסה היריבה והמפלגה המתחרה זוכות בבכורה. הסובלנות באה לידי ביטוי בוויכוח חופשי המבוסס על ההסכמה שחילוקי דעות מותרים ואין בהם כל פשע או אסון. דמוקרטיה באה לידי ביטוי בתרבות חיים הסולדת מאלימות (אין זה מקרי שרוב הדמוקרטיות, אם כי לא כולן, ביטלו את עונש המוות), ושיש בה הסכמה חברתית לפתור חילוקי דעות בדרכי שלום. היא כרוכה בנכונות לשינויים הדרגתיים, בלא מרי אלים ובהתאם לכללי המשחק. הכרעות המתקבלות ללא אלימות כרוכות בדרך כלל בפשרות. אין הן מבוססות על ניצחון מוחלט של דעה אחת או על כניעה מוחלטת של דעה אחרת. הדמוקרטיה במערב היא **שלטון המתבסס על פשרות** - בין המפלגות ובתוך המפלגות, בתוך הרוב ובתוך המיעוט ובין הרוב לבין המיעוט. המיעוט אומנם צריך להשלים עם מפלתו, אך גם הרוב, אם ברצונו להבטיח שהמיעוט יקבל עליו את הדין, חייב להתחשב בו. הפשרה היא אפוא ערך מרכזי וחיוני בדמוקרטיה המערבית.

מחקרים אמפיריים הוכיחו שגם במדינות הדמוקרטיות חלקים ניכרים מהציבור אינם מעורבים בפוליטיקה, אינם נוטים לתת אמון בבני אדם, אינם מוכנים לפשרות, מגלים חוסר סובלנות ואף

נוקטים אלימות. כיצד מתפקדות אפוא מדינות אלה כדמוקרטיות? ברור שמשתנה מכריע, שיציבות הדמוקרטיה תלויה בו, הוא גודל שכבת האוכלוסייה בעלת התרבות הפוליטית הדמוקרטית לעומת שכבת האוכלוסייה בעלת התרבות הפוליטית האוטוריטרית. נאמנות השכבה הפוליטית (העיליות הפוליטיות-מפלגתיות, בירוקרטיות, צבאיות, אינטלקטואליות, דתיות וכלכליות) למשטר הדמוקרטי ולתרבות החיים הדמוקרטית היא תנאי הכרחי ליציבות הדמוקרטיה, ואולי אף לעצם קיומה. אם חלק חשוב ממנה אינו נאמן עוד לנורמות דמוקרטיות, כפי שהיה, למשל, בגרמניה ובאיטליה בשנות העשרים, כי אז נשקפת סכנה חמורה לדמוקרטיה.

שאלה 14: האם לדעתכם מוסדות החינוך בישראל מעודדים מעורבות חברתית ופוליטית? הסבירו את תשובתכם.

יציבות הדמוקרטיה

דמוקרטיות יציבות הן אלה הקיימות ברציפות כבר תקופה ארוכה, שבמהלכה הוכיחו את יכולתן לעמוד במשברים חמורים. הדמוקרטיה הבריטית היא דמוקרטיה יציבה שעמדה במאה העשרים במשברים חמורים ובהם מלחמות עולם, אבטלה המונית, עליית הקומוניזם והפשיזם בין מלחמות העולם, קרבות נסיגה במושבות הבריטיות ואובדן האימפריה. צרפת, לעומת זאת, לא עמדה במשברים שפקדו אותה, ואשר גרמו לקריסת הרפובליקה השלישית והרביעית. הרפובליקה השלישית התמוטטה עם הכיבוש הנאצי בשנת 1940 וירש אותה, תוך כדי המלחמה, משטר וישי האוטוריטרי, ששיתף פעולה עם שלטונות הכיבוש. הרפובליקה הרביעית נפלה בשנת 1958 משום שלא הצליחה להתמודד עם המלחמה באלג'יריה. המרד של הצבא הצרפתי באלג'יריה והאיום של יחידות הצנחנים לעלות על פריז הובילו למינויו של הגנרל דה גול לראש ממשלה ולייסוד הרפובליקה החמישית, שהיא משטר מעין נשיאותי.

משטר וישי

משטר וישי היה המשטר בצרפת לאחר כיבושה בידי גרמניה הנאצית ב-1940. צרפת נחלקה לאחר הכיבוש לאזור צפוני, שבו שלטו הגרמנים ישירות, ולאזור דרומי ("האזור החופשי"), שבו שלטה ממשלת וישי (שהוקמה בעיר וישי ובה גם ירבה). ממשלת וישי, ובראשה המרשל פיליפ פטן (Pétain) שהיה גיבור מלחמת העולם הראשונה, שיתפה פעולה עם גרמניה הנאצית. פטן נבחר לעמוד בראשות המדינה בידי האספה הלאומית הצרפתית, אך התנהל כדיקטטור לכל דבר. נוסף על האזור החופשי שלטה ממשלת וישי גם במושבות צרפת באפריקה, בסוריה ובלבנון, וגם בצי הצרפתי. ממשל וישי גם שיתף פעולה עם הנאצים בגירוש יהודי צרפת למחנות ההשמדה.

ארצות הברית הייתה דמוקרטיה יציבה שהוכיחה יכולת עמידה במצבים קשים - משברים כלכליים, מתקפת הפתע על פרל הארבור במלחמת העולם השנייה, המלחמה הקשה ביפן ובגרמניה, המלחמה הקרה, מלחמות קוריאה ווייטנאם, מתקפת הטרור על מגדלי התאומים בניו יורק ושינוי רדיקלי במערך היחסים הבין-גזעיים בתוכה. מוקדם עדיין לומר אם נשיאותו של הנשיא טראמפ, שעלה לשלטון בשנת 2016, תערער את אותה יציבות רבת שנים. גרמניה, איטליה, יפן, ספרד, פורטוגל ויוון אינן יכולות להיחשב דמוקרטיות יציבות נוסח בריטניה וארצות הברית משום שהדמוקרטיה שבהן התמוטטה לפחות פעם אחת במאה העשרים, ומשום שבמשך שנים רבות במהלך המאה העשרים לא התקיים בהן משטר דמוקרטי. בגרמניה כולה לא התקיימה דמוקרטיה בשנים 1900-1918 ו-1933-1945 ובגרמניה המזרחית הקומוניסטית גם בשנים 1945-1989, באיטליה בשנים 1922-1943, בפורטוגל בשנים 1929-1974. וכך גם, בלי ספק, בדמוקרטיות החדשות במזרח אירופה הפוסט-קומוניסטית, שהיו נתונות עשרות שנים במשטר קומוניסטי, ולפני כיונו חלקן אף היו דיקטטורות אוטוריטריות שמרניות.

גם בעתיד הנראה לעין לא נשקפת לדמוקרטיה יציבות סכנה של ממש מתנועות אנטי-דמוקרטיה ומהלכי רוח של חלקים מהציבור. אין איש מדבר ברצינות על סכנות לדמוקרטיה בהולנד, בדנמרק או בנורווגיה. לא כך הם פני הדברים בדמוקרטיה צעירות כמו ישראל, הודו, ספרד, פולין, הונגריה, ארגנטינה ופרו. לכן, יש להבחין בין קבוצת הדמוקרטיה היציבות (כגון בריטניה, אוסטרליה, ניו זילנד, הולנד, בלגיה, דנמרק, נורווגיה, שווייץ, שוודיה, איסלנד וקנדה) לבין המדינות הדמוקרטיות הפחות יציבות (כגון צרפת, איטליה, הודו, ספרד, פורטוגל, יוון, פולין, הונגריה, סלובקיה, בולגריה, דרום אפריקה ומקסיקו).

שאלה 15: האם אתם מסכימים עם סיווגה של ישראל "כדמוקרטיה פחות יציבה"? נמקו את תשובתכם תוך כדי השוואה למדינות אחרות, לפי בחירתכם.

לגיטימיות המשטר

דמוקרטיה יציבה אינה יכולה להתקיים אלא אם המשטר נהנה מלגיטימיות. מדובר במושג מפתח במדעי החברה. אין הכוונה ללגיטימיות במובן של חוקיות, אלא במובן של התפיסה שתופס הרוב המכריע באוכלוסייה את המשטר כראוי להתקיים, ובתמיכתו העקרונית במערכת הערכים המרכזית שלו. בדמוקרטיה האנגלוסקסיות, הרוב המכריע רואה את הדמוקרטיה הליברלית ואת ערכיה הבסיסיים - שלטון החוק, חירויות הפרט, סובלנות, מתינות - כראויים לתמיכה. ברפובליקת ויימאר (Weimar Republic) בגרמניה בשנות העשרים המצב היה שונה לחלוטין.⁷ חלקים ניכרים בחברה, ובמיוחד אליטות חשובות - הפקידות הבכירה, הגנרלים, בעלי האחוזות, אילי התעשייה וחלק מהאינטלקטואלים - תמכו במשטר הקיסרי שקדם לדמוקרטיה הוויימארית, בעוד אחרים שאפו לסדר חדש פשיסטי או למהפך קומוניסטי. המשטר ברפובליקת ויימאר מעולם לא נהנה מלגיטימיות כדוגמת זו שהמשטרים בבריטניה או בארצות הברית נהנו ממנה. גם ברוסיה הבתר-קומוניסטית, יש רבים (אולי אפילו הרוב!) המתגעגעים למשטר חזק ולא דמוקרטי, ובהם, למשל, פקידי המנגנון הקומוניסטי הישן או לאומנים חדשים.

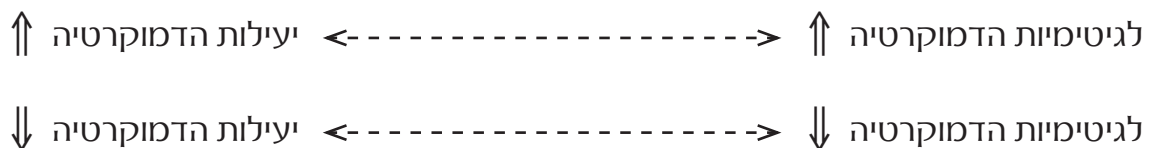
יעילות המשטר

דמוקרטיה יציבה חייבת גם לעמוד במבחן היעילות, דהיינו, עליה להוכיח את עצמה בפתרון בעיות. דמוקרטיה הנתפסת בעיני האזרחים כמשטר חלש ולא יעיל וכממשל שאינו מסוגל לקבל החלטות ולבצע מדיניות היא דמוקרטיה שיציבותה בסכנה, המעוררת געגועים ל"איש חזק" שישליט סדר ויקבל החלטות. דמוקרטיה כזאת עלולה גם לאבד את הלגיטימיות שלה, שכן כשם שיעילות מחזקת את הלגיטימיות, כך אי-יעילות מערערת אותה. לדוגמה, אם ננתח את ההבדלים בין הרפובליקה הוויימארית

⁷ רפובליקת ויימאר הוקמה ב-1919 לאחר תבוסת גרמניה הקיסרית במלחמת העולם הראשונה, בעקבות מהפכה דמוקרטית והדחת הקיסר. הרפובליקה הוויימארית הייתה דמוקרטיה מתוקנת שקרסה ב-1933 בעקבות עליית היטלר לשלטון וכינונו של הרייך השלישי.

לבין גרמניה של היום, נגיע למסקנה שהלגיטימיות של הדמוקרטיה בגרמניה התחזקה במידה מרשימה בעקבות התחושה שהמשטר הוא "סיפור הצלחה": הוא הוכיח את יעילותו, הוביל לתנופת פיתוח אדירה והעניק לגרמניה, בזכות ההשתלבות בקהילה האירופית ובנאט"ו, לא רק רווחה חומרית, אלא גם ביטחון. במבט לאחור אפשר לומר שהדמוקרטיה בגרמניה המערבית ניצחה את הדיקטטורה הקומוניסטית בגרמניה המזרחית. איחוד גרמניה בשנת 1990 היה למעשה מעין סיפוח של גרמניה המזרחית לגרמניה המערבית הדמוקרטית. הצלחות אלה של הדמוקרטיה עומדות בניגוד לכישלונות רפובליקת ויימאר, שנתפסה כמשטר שלא מנע את השפלת גרמניה, לא הצליח להתגבר על בעיות חמורות של אינפלציה ואבטלה, ולא היה מסוגל לכונן ממשלות יציבות. גם באיטליה אחרי מלחמת העולם הראשונה הייתה תחושה שהממשל הליברלי-דמוקרטי אינו מסוגל להתמודד עם האבטלה ההמונית, שפגעה במיוחד במיליוני החיילים המשוחררים שחזרו מהחזית, ושהוא נכשל גם במדיניות החוץ - לא היה בכוחו להביא לאיטליה את הפירות של היותה בצד שניצח במלחמה. התוצאה הייתה עליית הפשיזם. בראשית שנות התשעים של המאה העשרים דיברו על סכנה לדמוקרטיה האיטלקית בגלל חוסר היעילות שהפגינה הממשלה הדמוקרטית במאבק במאפיה, בשחיתות ובאבטלה.

שאלה 16: נסו לנתח את המצב בישראל בהתאם לקשר שבין יעילות לדמוקרטיה.

הסכמה רחבה

להשגת יציבות דמוקרטית נדרשת הסכמה לאומית רחבה - קונצנזוס. בדמוקרטיה יש דעות שונות, אינטרסים מנוגדים וקבוצות ומפלגות מתחרות. נערכות בה בחירות, ובהן יש מנצחים ומפסידים. **כדי שהתחרות על קולו של הבוחר לא תישא אופי אלים ולא תיזרזר לקיצוניות חסרת פשרות, חייבים כולם לקבל את כללי המשחק של הדמוקרטיה.** אחד הכללים החשובים הוא שהכול מקבלים את תוצאות הבחירות. על המפסיד לקבל את הדין, גם אם פירוש הדבר אובדן השלטון או אובדן הסיכוי לעלות לשלטון. כדי שהמפסיד יהיה מוכן לכך, הכרח הוא שנושאי המאבק הפוליטי-אלקטורלי לא יהיו עניין של חיים ומוות בעיני הציבור ובעיני הנהגות המפלגות. מכאן, דמוקרטיה יציבה זקוקה להסכמה לאומית רחבה בנושאים העקרוניים, הסכמה המאפשרת תחרות פוליטית בסוגיות אחרות, כדי שגם הצד שיפסיד בה יוכל לקבל את דין הבוחר. לדוגמה, בארצות הברית (לפחות עד עלייתו של הנשיא טראמפ) היו גבולות המדינה, החוקה, המשטר הנשיאותי, הפדרליזם, קדושת חירויות האזרח והמשטר הדמוקרטי בכללותו מוסכמים על הרוב הגדול. ההסכמה על כל הנושאים האלה אפשרה לנהל מאבק וויכוח לא אלים על מדיניות חוץ נצית יותר או פחות, על צמצום מדינת הסעד או הרחבתה ועל ההתמודדות עם

בעיית הפער בין לבנים לשחורים באמצעות שוויון הזדמנויות פורמלי או העדפה מתקנת. נושאים אלה חשובים לרוב האמריקנים, אך הם לא בבחינת "ייהרג ובל יעבור", ולכן לא הייתה מניעה מצד המפסיד לקבל את דין הבוחר. מובן מאליו שלצד מנצח לעולם אין בעיה לקבל את תוצאות הבחירות. עם זאת, יש לציין שבארצות הברית חלה הידרדרות חמורה בנושא זה בתקופת כהונתו של הנשיא טראמפ.

הסכמה על ערכי יסוד של הדמוקרטיה

יש הטוענים שקונצנזוס בקרב כלל האוכלוסייה אינו תנאי הכרחי לדמוקרטיה יציבה, אך הסכמה על ערכי היסוד של הדמוקרטיה בקרב האליטה הפוליטית חיונית לקיום הדמוקרטיה. מחקרים אמפיריים במערב הדמוקרטי מראים שאפילו בארצות הברית ובבריטניה יש מיעוט לא מבוטל שאמונתו בערכים הדמוקרטיים שברירת למדי. יציבות הדמוקרטיה מוסברת בנאמנותה של השכבה הפוליטית - מנהיגי כל המפלגות העיקריות, הצמרת הבירוקרטית, אנשי התקשורת ואנשי העסקים המובילים, מנהיגי האיגודים המקצועיים, הגנרלים והפרופסורים - לערכי היסוד של הדמוקרטיה. כלומר, בדמוקרטיה יציבה, בעלי הידע הפוליטי והמעורבים בפוליטיקה חייבים להיות חסידי המשטר הדמוקרטי. במדינה שבה רוב קבוצות העילית תומכות במשטר הדמוקרטי, לא תימצא קבוצת עילית חשובה שתוכל לגייס את הכוח האוטוריטרי, הנמצא בדרך כלל בקרב השכבות הפחות משכילות. מחקרים הוכיחו כי בשכבה הפוליטית בארצות הברית, ההסכמה הדמוקרטית על עקרונות הדמוקרטיה מוצקה מאוד, אך לא כך הדבר בשכבות חברתיות אחרות. בגרמניה בתקופת הרפובליקה הוויימארית, באיטליה לפני היותה פשיסטית או בספרד בשנות השלושים לא הייתה הסכמה כזאת בשכבה הפוליטית. בוויימאר, למשל, בקרב הכוחות האנטי-דמוקרטיים נמנו הגנרלים, חלק מהפקידות הבכירה, בעלי האחוזות, בעלי הון ואינטלקטואלים רבים. מוקדי העוצמה החברתיים הראשונים שנפלו לידי הנאצים לא היו איגודי פועלים, אלא אגודות הסטודנטים באוניברסיטאות. האליטות הגרמניות שתמכו בנאצים הן שגייסו לימים את ההמון שסגד להיטלר, ודווקא המוני הפועלים היו האחרונים שהצטרפו לנאציזם הגואה. במקום ששכבות העילית אינן מלוכדות בתמיכתן בדמוקרטיה, בעיתות משבר (כגון אבטלה המונית או מפלה במלחמה) יכולה עילית אנטי-דמוקרטית לגייס במהירות מסחררת את הכוח האוטוריטרי האצור בשכבות רחבות. הניסיון מלמד, כי כאשר האליטות האנטי-דמוקרטיות חזקות דיין, הן לא יתקשו לגייס המוני בוחרים ובעלי אגרוף מהשכבות העממיות.

שיתוף פעולה בין אליטות מקבוצות שונות

בחברות שיש בהן שוני תרבותי, לשוני או דתי תיתכן דמוקרטיה יציבה רק אם תתפתח בהן מסורת של שיתוף פעולה בין האליטות התרבותיות-לשוניות השונות. דוגמה טובה לכך היא שווייץ, מדינה הטרוגנית שתושביה הם בחלקם קתולים ובחלקם פרוטסטנטים, וכמו כן הם גם דוברים לשונות שונות (גרמנית, צרפתית ואיטלקית). במדינה זו יש מסורת איתנה של שיתוף פעולה בין כל האליטות. מכהנת בה, בהסדר של קבע, ממשלה מקיר לקיר, שכל המפלגות העיקריות שותפות בה, ויש בה נציגות לדוברי

כל הלשונות, לבני כל הדתות ולכל הקנטונים הבולטים. צורת ממשל זו מקורה בתפיסה שבמדינה כה הטרוגנית חייבת להתקיים קואליציה רחבה שתגן עליה מפני התפוררות לגורמיה התרבותיים-לשוניים. אוסטריה גם היא דוגמה לחשיבות שיתוף הפעולה בין האליטות. בין שתי מלחמות העולם שררו בין מנהיגי השמאל הסוציאליסטי למנהיגי הימין השמרני-קתולי-לאומי במדינה יחסים של שנאה - ואפילו משטמה - שהביאו לעליית הנאציזם האוסטרי ולנפילת אוסטריה כפרי בשל בידי חסידי האנשלוס - הסיפוח לגרמניה בשנת 1938. גם לאחר מלחמת העולם השנייה התפצלה אוסטריה לשני מחנות, השמאל הסוציאליסטי והימין השמרני-קתולי, אך מנהיגי המחנות הבינו את חשיבות שיתוף הפעולה ביניהם. בין השנים 1945 ל-1966 שלטה באוסטריה קואליציה רחבה והתפתחה מסורת של שיתוף פעולה בין האליטות כדי לשמור על עצמאותה של המדינה ועל הניטרליות שלה, לקיים את המשטר הדמוקרטי ולעמוד מול כל איום חיצוני (הצבא האדום היה בווינה עד 1955). משנת 1966 ואילך שלטה קואליציה רחבה רק לסירוגין, אך שיתוף הפעולה בין האליטות של הימין ושל השמאל נמשך גם ללא ממשלת אחדות לאומית. בכך שונה הדמוקרטיה היציבה יחסית באוסטריה לאחר מלחמת העולם השנייה מהדמוקרטיה הלא-יציבה ששררה בה בין שתי מלחמות העולם. בלגיה והולנד גם הן דוגמאות למדינות רבגוניות שפיתחו מסורת של שיתוף פעולה בין האליטות השונות, ובכך אפשרו את תפקודו התקין של המשטר הדמוקרטי. בבלגיה חיים ואלונים דוברי צרפתית ופלמים דוברי פלמית, ואי-שקט ומתח אתני רוחשים מתחת לפני השטח. בלגיה מחולקת לשלושה "מחנות" אידאולוגיים: הקתולי, הליברלי והסוציאליסטי. כל מחנה חצוי בין פלמים לוואלונים. למרות זאת הצליחה הדמוקרטיה הבלגית להחזיק מעמד בזכות שיתוף הפעולה בין מנהיגי המחנות. לא אחת הוקמה בבלגיה קואליציה רחבה של הקתולים והסוציאליסטים, לעיתים בשיתוף הליברלים, אך מעולם לא שלטה בבלגיה ממשלה ואלונית או פלמית. כל קואליציה, בין צרה ובין רחבה, הקפידה שיהיה בה ייצוג שווה לשני חלקיה התרבותיים-לשוניים של המדינה.

גם בהולנד החברה מחולקת ל"משפחות" פוליטיות-דתיות (קלוויניסטים, קתולים, ליברלים, סוציאליסטים) שיוצרות מפלגות. אף שבהולנד אי אפשר בדרך כלל למצוא קואליציות "לאומיות" של כל "המשפחות" האידאולוגיות, יש בפרלמנט ומחוצה לו מנגנונים אחרים (למשל מועצה כלכלית-חברתית) לשיתוף פעולה בין האליטות המפלגתיות. הודות לעובדה שאין מפלגות קיצוניות שגודלן משמעותי ושכל המפלגות כשרות להיות שותפות בקואליציה - דבר המאפשר לבנות קואליציות מתחלפות - יש אווירה של מתינות ושל שיתוף פעולה בין-מפלגתי, אשר מבטיחים את השמירה על עקרונות המשטר הדמוקרטי.

החוקר ההולנדי **ארנד לייפהרט** (Arend Lijphart) טען כי יש ארבעה תנאים לשיתוף פעולה בין אליטות בחברות הטרוגניות: מחויבות חזקה לקיום המסגרות המשותפות, תחושה של איום חיצוני המחייב התלכדות, מודעות למחיר של אי-שיתוף פעולה (התפוררות המדינה, מלחמת אזרחים, בדלנות) ונכונות

מנהיגי הקבוצות השונות לאמץ עמדות מתונות ולהתפשר. בלבנון, בקפריסין ובצפון אירלנד התמוטטה הדמוקרטיה משום שתנאים אלה לא התקיימו. בהיעדר מחויבות לקיום המסגרת המשותפת (הקתולים בצפון אירלנד רצו להיות חלק מן הרפובליקה העצמאית של אירלנד, הטורקים בקפריסין לא רצו להשתייך למדינה יוונית ובלבנון היו סכסוכים אתניים ודתיים, שגברו בעוצמתם על המחויבות לקיום מדינה משותפת), לא הייתה התלכדות פנימית נגד האיום החיצוני. זאת משום שלמדינה החיצונית המאיימת (סוריה וישראל בלבנון, יוון וטורקיה בקפריסין ואירלנד ובריטניה בצפון אירלנד) היו בעלי ברית פנימיים, אך בעיקר משום שלא היה בכוחם של מנהיגי העדות באותן ארצות לגלות את מידת המתינות והפשרנות הדרושה לייצובו של משטר דמוקרטי.

מכשולים בפני יציבות הדמוקרטיה

נחשלות כלכלית, קיטוב חברתי והיעדר סובלנות

משטר דמוקרטי יציב אינו יכול להתקיים במדינה נחשלת מן הבחינה הכלכלית, החברתית והחינוכית. **פיתוח כלכלי וחברתי הוא תנאי למשטר דמוקרטי יציב.** בעולם המתפתח יש גם היום מעט מאוד משטרים דמוקרטיים יציבים ומושרשים. בעיקר בולט הקושי לכונן דמוקרטיות יציבות באפריקה ובמזרח התיכון. במדינות מתפתחות רבות, ששיעור ניכר מאוכלוסייתן מצליח רק בקושי להתקיים ואינו יודע קרוא וכתוב, קרסה הדמוקרטיה פעמים רבות. כך היה בבורמה (מיאנמר), בנפאל, באוגנדה, בקניה ובקונגו, אם להביא רק דוגמאות אחדות מתוך עשרות. הדמוקרטיות בעולם השלישי, למשל הודו, ארגנטינה וברזיל, הן צעירות יחסית, ועד לפני שנים ספורות שלט בהן הצבא (בארגנטינה וברזיל) או שליט שהיה אומנם דמוקרטי אך דיכא את האופוזיציה וכלא את מנהיגיה, ובכך ערער בתקופות מסוימות את הדמוקרטיה. כך למשל עשתה אינדירה גנדי בהודו בשנים 1975-1977 ושוב בשנים 1980-1989 כשניהלה מאבק אלים נגד המיעוט הסיקי, מאבק אשר הסתיים ברציחתה בידי שומר ראש סיקי. גם במאה ה-21 חלה הידרדרות באיכות וביציבות הדמוקרטיה ההודית בתקופתו של ראש הממשלה נרנדרה מודי, שעם עלייתו לשלטון בשנת 2014 פתח בדיכוי אלים של המיעוט המוסלמי במדינה; בין השאר, הוא ביטל בשנת 2019 את האוטונומיה שהייתה לחבל ג'מו-קשמיר, שרוב תושביו מוסלמים.

*נעשו כל המאמצים לאתר את בעלי הזכויות של התמונה/האיור בעמוד זה, ואם הם קיימים נבקש שייצרו קשר לצורך הסדרת הזכויות לפרסום.

קיטוב חברתי

סיבה נוספת לאי-יציבותה של הדמוקרטיה במדינות מתפתחות היא הקיטוב החברתי החריף הקיים ברוב המדינות המתפתחות בין הרוב העני למיעוט העשיר. ככלל, ככל שמדינה ענייה יותר, כך גדול יותר הפער בין עשירים לעניים. בקרב השכבות העממיות מעורר הקיטוב שנאה עזה לשכבה השלטת, ובקרב השליטים פחד עמוק מפני המון "עלובי החיים" ומפני שאיפות הנקם האמיתיות או המדומות שלהם. הפחד מוליד דיכוי שמעצים את השנאה, ובמעגל קסמים זה האופוזיציה הופכת לעיתים אלימה. התהום בין המיעוט העשיר והמשכיל יחסית להמון העני והאנאלפביתי מקשה מאוד לכונן דמוקרטיה יציבה.

שאלה 17: מהם הפילוגים החשובים בחברה הישראלית, וכיצד הם משפיעים על תפקוד ועל יציבות הדמוקרטיה בישראל? נמקו.

אי-התפתחותו של מעמד בינוני

במדינה מתפתחת גם אין בדרך כלל מעמד בינוני גדול. כבר אריסטו סבר, שמעמד בינוני חיוני לקיום משטר מתון ויציב. ואכן, ברוב הדמוקרטיות הליברליות יש מעמד בינוני גדול, שעצם קיומו מבטל את הקיטוב הקיצוני בין מיעוט עשיר להמון עני ומצמיח מתינות הן מצד השכבה השלטת, ששוב אינה מתנשאת כל כך, והן מצד השכבות העניות, ששנאתן מתקחה משהו. אין זה מקרי שבמדינות כמו צ'ילה, ברזיל, ארגנטינה, הודו, קוריאה הדרומית וקוסטה ריקה החלה צמיחה של מערכת דמוקרטית רק כשנבנה בהן מעמד בינוני משמעותי.

חוסר סובלנות

מדוע הדמוקרטיה כה שברירית ברוב מדינות אסיה, אפריקה ואמריקה הלטינית? אחת הסיבות היא היעדר סובלנות. **דמוקרטיה שורשית דורשת חברה סובלנית**, וסובלנות היא ערך נלמד. אין אדם נולד סובלני ואין יסוד למיתוס "הפרא האציל", שנולד במפגש הקולוניאלי עם ילידי יבשות רחוקות, מתוך אמונה בתמימותם נטולת הרוע של ילידים חסרי תרבות.⁸ תנאי הכרחי נוסף להתבססותה של דמוקרטיה הוא מערכת חינוך מודרנית, שתוכל להשריש את ערך הדמוקרטיה ולפתח את יכולת הבחירה. כדי שבחירה זו תהיה אמיתית, על מערכת החינוך להקנות לאזרח את היכולת להבין את החלופות השונות, לשקול בתבונה גם את טובת הכלל וגם את האינטרס האישי ולהכריע בקלפי בהתאם. אוכלוסייה שחלקה הגדול אנאלפביתי נעדרת כישורי יסוד לתפעולה של דמוקרטיה ליברלית.

⁸ המושג "פרא אציל" הופיע לראשונה באירופה במאה ה-17. הוא מציין השקפה רומנטית על האנושות הנעדרת מטען תרבותי-מודרני. מדובר במהותו של האדם שהוא בבסיסו טוב, כל עוד לא "קלקלו" אותו החינוך והתרבות. המושג מזוהה עם ההוגה הצרפתי ז'אן-ז'אק רוסו (Jean-Jacques Rousseau).

קיטוב פוליטי

כמו הקיטוב החברתי, כך גם **קיטוב פוליטי-אידאולוגי מערער את יציבות הדמוקרטיה**. קיטוב פוליטי-מפלגתי אינו קשור בהכרח למספר המפלגות, כפי שסוברים לעיתים. מערכות דו-מפלגתיות הן לא תמיד מתונות והמפלגות המרכיבות אותן לא תמיד נמצאות במרכז המפה הפוליטית, ומערכות רב-מפלגתיות הן לא בהכרח קוטביות. דוגמה לקיטוב פוליטי-אידאולוגי המערער את יציבות הדמוקרטיה היא איטליה, שבה שלטו הקומוניסטים והניאו-פשיסטים במשך עשרות שנים, החל משנות החמישים של המאה ה-20, על כארבעים אחוזים מקולות הבוחרים, ולא אפשרו חילופי שלטון דמוקרטיים. מפלגת השלטון העיקרית לא התחלפה במשך יותר מארבעים שנה, וזו הייתה אחת הסיבות לסיאובה ולהתפשטות הסלידה מ"השיטה" כולה. רק שינוי דרמטי ודמוקרטי שחל במפלגה הקומוניסטית מנע את קריסת הדמוקרטיה האיטלקית בשנות התשעים.

עומס יתר על החברה והמשטר

העומס המוטל על המשטר יכול אף הוא לחרוץ את גורלה של דמוקרטיה. **יציבותה של כל מערכת פוליטית תלויה בהיקף המשימות שעליה למלא**. בעת החדשה התמודדו כל מדינות העולם עם משימות ומשברים שונים האופייניים למדינה מודרנית: השלטת ממשל יעיל בכל רחבי המדינה, השגת איחוד לאומי במסגרת המדינה, פתרון בעיית היחסים בין דת למדינה, המהפכה הדמוקרטית והדרישה לזכות בחירה כללית וסוגיית חלוקת המשאבים הלאומיים בין המעמדות בחברה. בממלכה המאוחדת - בריטניה - נפתרו משברים אלה בהדרגה ולאורך זמן, ולכן המערכת הפוליטית לא נדרשה לעמוד בעומס רב בתוך פרק זמן קצר.

הממלכה המאוחדת

הממלכה המאוחדת - היא בריטניה - נבנתה לפני מאות שנים. במאה ה-17 וה-18 הושג מיזוג בתוך אנגליה עצמה ובינה לבין סקוטלנד וויילס. המיזוג עם אירלנד נכשל, והפתרון שנמצא היה הענקת עצמאות לחלקה הדרומי, שבשנת 1921 הפך למדינת אירלנד החופשית. לעומת זאת, המאבק על עתידה של צפון אירלנד, בשאלה אם תמשיך להיות חלק מהממלכה המאוחדת או תצטרף לרפובליקה האירית החופשית, טרם הוכרע. גם עתידה של סקוטלנד כחלק מהממלכה המאוחדת החל להתערער במאה ה-21. במהלך המאה ה-19 וה-20 נפתרה בבריטניה סוגיית ההשתתפות הדמוקרטית (זכות בחירה בלא הגבלת רכוש או מגדר), ולאחר מלחמת העולם השנייה פנו ממשלות בריטניה ברצינות לטפל בחלוקת "העוגה הלאומית" באמצעות כינון מדינת רווחה מודרנית.

מדינות רבות בעולם השלישי נדרשות להתמודד בעת ובעונה אחת עם בעיות שהבריטים פתרו בהדרגה במשך מאות שנים. המדינות באפריקה ובאסיה נדרשות לבנות שלטון יעיל, ליצור אומה של ממש יש מאין ולהתמודד עם לחצים עממיים לשותפות בשלטון ולחלוקה צודקת של העושר הלאומי. אין תמה אפוא שרוב הדמוקרטיות בעולם השלישי לא הצליחו לעמוד בלחץ וקראו בשנות החמישים, השישים והשבעים של המאה ה-20, ורק בשנות התשעים עשו חלק מהן ניסיון שני להתמודד עם בעיות אלה. בלבנון, למשל, פעלה שיטה פחות או יותר דמוקרטית במשך כעשרים שנה. ואולם, כאשר על הקשיים הפנימיים (הריבוי העדתי, השינוי במאזן הדמוגרפי-עדתי והפער המעמדי) התווסף גם קושי "מיובא" (פעילות אש"ף ומעורבות של סוריה), החלה הידרדרות, והדמוקרטיה הלבנונית לא הצליחה להתמודד עם הקשיים וקרסה בשנות השבעים. לא רק דמוקרטיות בעולם השלישי נפלו תחת נטל המשימות. כך קרה גם לרפובליקה הרביעית בצרפת, שכוחה לא עמד לה להתמודד עם אתגר שיקום הריסות מלחמת העולם השנייה ועם ניהול מלחמות עקובות מדם בהודו-סין (וייטנאם, קמבודיה ולאוס) ובאלג'יריה. לרפובליקה החמישית, שנוסדה ב-1958, התמזל המזל, ועם סיום מלחמת אלג'יריה היא לא נדרשה עוד להתמודד עם אתגרים ומשברים דומים. כללית, אפשר לומר שדמוקרטיה עלולה להתמוטט בשל עומס של בעיות ומשברים שאין היא מסוגלת להתמודד עימם, אך אין להסיק מכך שדיקטטורה מסוגלת להתמודד טוב יותר עם מצבור בעיות דומה.

שאלה 18: מהם העומסים העיקריים שאיתם מתמודדים החברה, המדינה והמשטר בישראל?

אי-התפתחותה של חברה אזרחית

כבר במאה ה-19 טען ההוגה הצרפתי אלכסיס דה-טוקוויל בספרו **הדמוקרטיה באמריקה**, כי יציבות הדמוקרטיה במדינה קשורה בקיומה של רשת ענפה של ארגונים וולונטריים האופייניים לחברה האמריקנית, כמו ארגוני צדקה, מועדוני ויכוחים, איגודי חיילים משוחררים, קהילות דתיות, קבוצות מקצועיות ומפלגות פוליטיות, כלומר - התפתחות של חברה אזרחית רחבת היקף. ואכן, עד היום האזרח האמריקני הממוצע פעיל ומעורב בארגונים וולונטריים יותר מאזרחים בארצות אחרות. ריבוי ארגונים וולונטריים יוצר פיזור של הכוח הפוליטי ומונע שליטה של מוקד עוצמה אחד (כפי שהייתה, לדוגמה, המפלגה הקומוניסטית בברית המועצות). החברות בארגון כזה מאפשרת לאזרח הבודד, שכיחיד אין בכוחו להשפיע על החברה ועל השלטון, לרכוש השפעה משמעותית בארגון הוולונטרי. הארגון בתורו, כגוף המאגד לעיתים מאות אלפי חברים, מסוגל להטיל את כל כובד משקלו על המאבק הפוליטי ובכך להביא לידי ביטוי את האינטרס ואת הרצון הפוליטי של האזרח הפעיל בו. פעילות כזאת גם מאפשרת לאדם לפתח תחושת מסוגלות עצמית, שהיא תנאי למעורבות חברתית. זאת ועוד, הארגון גם מחנך לדמוקרטיה, שכן המסגרת הארגונית הוולונטרית כמוה כדמוקרטיה בזעיר אנפין, שיש בה בחירות, נציגים, גוף ניהולי, נשיא, הליכים דמוקרטיים, חילופי שלטון והתדיינות חופשית. ארגונים וולונטריים גם מגוננים על האזרחים מפני שלטון דיכוי, שכן בדרך כלל רק ארגונים - לא אזרחים יחידים - מסוגלים להתנגד לשלטון המנצל את כוחו לרעה. בה בעת, ארגונים וולונטריים מאפשרים לשלטון להשתחרר מלחצים עממיים ספונטניים הפוגעים ביכולתו לתפקד. הם מספקים מסגרת ארגונית לביטוי רצונות

האוכלוסייה ולמיתונם, שכן משטר דמוקרטי אינו שלטון הרחוב. הפוגרום והלינץ' העממיים אינם עדות לדמוקרטיה, וההנחה היא שאם יש ארגונים המתווכים בין המוני האזרחים לשלטון, הם "יעדנו" את הרצון העממי ויתעלו אותו לאפיקים של אחריות ושל מתינות. רשת זו של ארגונים היא המרכיב את החברה האזרחית, שבלעדיה לא תוכל הדמוקרטיה הליברלית לתפקד.

רק בחברות מפותחות אפשר למצוא רשת ענפה של ארגונים וולונטריים כאלה, עובדה שמסבירה גם היא את אי-השתרשותה של הדמוקרטיה במדינות מתפתחות. הניסיון במערב מורה כי דה-טוקוויל צדק בקושרו את יציבות הדמוקרטיה לקיומם של ארגונים וולונטריים, אך בכל הנוגע לארצות המפותחות יש לקבל את גישתו בהסתייגות. זאת מאחר שבמדינות שבהן דפוסי הפעולה והסמכות של רוב הארגונים הוולונטריים הם דמוקרטיים, הארגונים אכן מסייעים לייצוב הדמוקרטיה ומתווים את דרכה. ואולם אין די בעצם קיומם של ארגונים כאלה, חשובה גם דרך התארגנותם ואופן תפעולם. ברפובליקה הוויימארית, לדוגמה, אומנם הייתה רשת ענפה של ארגונים וולונטריים, אלא שרובם היו אוטוריטריים. בתקופה זו אפיינה האוטוריטריות גם את המשפחה, את בית הספר ואת מקומות העבודה, וכזה היה גם אופיים של הבירוקרטיה, של המפלגות, של האיגודים המקצועיים ושל הארגונים המקצועיים. לכן לא היה די בארגונים הוולונטריים כדי להושיע את הדמוקרטיה הוויימארית.

האם צריך להגן על דמוקרטיה?

שאלה חשובה אחרת שהדמוקרטיה מתלבטת בה היא, אם יש להתיר לקבוצות אנטי-דמוקרטיות להתארגן ולפעול בחופשיות. הדמוקרטיות המערביות לא הגיעו למסקנה אחידה בסוגיה זו.

האסכולה האנגלוסקסית גורסת שאין לפגוע בחופש הביטוי, בחופש ההטפה ובחופש ההתארגנות, ושעל השלטונות להתערב רק במקרה של הטפה והתארגנות למעשה פלילי - למשל קריאה לפגוע במיעוט, הסתה לרצח פוליטיקאים, תכנון פיגוע טרור או הכנה להפיכה אלימה. לכן בארצות הברית רשאים ארגונים כמו המפלגה הנאצית האמריקנית או מפלגת הפועלים הסוציאליסטית (הטרוצקיסטית) לפעול בגלוי, לקיים אספות, להפיץ חומר הסברה, להתמודד בבחירות ולהפיגין בראש חוצות. במערב אירופה גורסים אחרת. התמוטטות הדמוקרטיות בשנות העשרים והשלזשים ברוב מדינות אירופה הביאה למסקנה שיש להגן על הדמוקרטיה בעזרת הגבלות חוקתיות שונות. חוקתה של גרמניה, למשל, מתירה להוציא אל מחוץ לחוק כל מפלגה החותרת לפגוע במשטר הדמוקרטי. בשם עיקרון זה הוצאו בשנות החמישים אל מחוץ לחוק בגרמניה המערבית דאז הן הנאצים הן הקומוניסטים. נאסר עליהם להקים ארגון, לכנס אספות, לנאום בפומבי, להשתתף בבחירות ולהפיץ חומר תעמולה. בגרמניה אף נחקק חוק המתיר למנוע ממועמדים שאינם נאמנים למשטר החוקתי-דמוקרטי להיות מועסקים בשירות המדינה (מורים, מרצים, פקידים וכדומה). חוק זה הוחל בגרמניה המערבית בשנות השבעים בעיקר על קומוניסטים מוצהרים. פגיעה בחירויות האזרח של בעלי השקפות פוליטיות מסוימות רווחה גם בארצות הברית בראשית שנות החמישים של המאה ה-20, הידועות כ"תקופת מקארתי" (על שם הסנטור Joseph McCarthy). באותה עת פוטרו אלפי עובדים ממשותיהם במגזר הציבורי והפרטי לאחר שהוקעו כקומוניסטים, כסוציאליסטים, כשמאלנים או כליברלים. כיום הכול מודים שהרדיפות בתקופת מקארתי היו סטייה חמורה מהמקובל בדמוקרטיה ליברלית, שכן הן חרגו הרבה מעבר לקבוצות אנטי-דמוקרטיות. הרוב הגדול בארצות הברית רואה בתקופה זו כתם שחור על ההיסטוריה של הדמוקרטיה האמריקנית.

שאלה 19: הביאו דוגמאות לקיומה של חברה אזרחית חזקה בישראל.

שאלה 20: האם האמצעים שהדמוקרטיה הישראלית נוקטת כדי להגן על עצמה מספיקים לדעתכם?

סיכום

חוברת זו באה להבהיר שדמוקרטיה אינה אידאולוגיה ואינה דוגמה (dogma).⁹ תפיסה דמוקרטית היא הצעה לארגן את חיינו של קולקטיב מסוים במבנה שאופיו משקף עקרונות וערכים מוגדרים. הדמוקרטיה שונה במהותה ממשטרים אחרים מכיוון שהיא מתמקדת בחירות הפרט ובשוויון בין אזרחי המדינה. יש דרכים שונות לארגן את חיי הקולקטיב באופן שייתן ביטוי לעקרונות ולערכים של הדמוקרטיה.

יש ויכוחים לא מעטים על הדגשים (למשל יותר או פחות זכויות חברתיות) ויש גם ויכוחים עקרוניים על מעמדו של הפרט מול מעמדו של הקולקטיב. כללית, אפשר לומר שבמדינות שונות יש לא מעט הצגות מעוותות של דמוקרטיה. באופן ספציפי, נראה שעמים לא מעטים נוטים להדחיק ולהכחיש את הפגמים במשטרים הדמוקרטיים שלהם, ולהלל את המשטר שלהם כדוגמה מושלמת לדמוקרטיה. בניגוד למשטרים אחרים, כדי שמשטר דמוקרטי יוכל לתפקד בהצלחה וביעילות הוא דורש מהאזרחים ידע על מהותו ומעורבות שלהם בשמירה עליו; הוא דורש הגנה בלתי פוסקת של מוסדות בקרה ושל אזרחים שהמשטר הדמוקרטי חשוב להם. לא פעם הוא נוגד את צורכיהם של מנהיגים ששואפים לשלטון סמכותני לא מבוקר. כמו כן, כמה מערכי הדמוקרטיה נוגדים לכאורה צרכים ראשוניים של האזרחים. למשל, ערכי השוויון נוגדים את הנטייה הראשונית להיטיב עם "בני עירך" הקרובים. לעיתים גם הצורך במנהיג חזק, הנובע מן האמונה שמנהיג כזה יכול להביא לסדר חברתי, נוגד את הסדר הדמוקרטי. גורמים כאלה מצריכים מאבק בלתי פוסק על הדמוקרטיה, שהיא שברירית במהותה ולכן זקוקה להגנה מפני חורשי רעה שמסיבות שונות מעדיפים משטרים סמכותניים. התקופה הנוכחית היא דוגמה להלך רוח כזה שהפך דומיננטי במדינות לא מעטות, כולל במדינות שנחשבו עד כה למבצרי דמוקרטיה, כמו ארצות הברית למשל.

עובדה תמוהה היא שחופש ושוויון, שני רעיונות היסוד של הדמוקרטיה,

במידה מסוימת נוגדים זה את זה.

אם נבחן את הדבר מבחינה לוגית, חופש ושוויון

הם אכן דבר והיפוכו, כמו הפרט והחברה.

הסופר [תומאס מאן](#) (Thomas Mann, 1875-1955)

לכן חשוב שכל אזרח במדינה יכיר את החוברת הזאת ויתוודע באמצעותה לעקרונות ולערכים של הדמוקרטיה.

⁹ אמונה או עיקרון שדוגלים בהם כשאין עליהם עוררין והם אינם זקוקים להוכחה לוגית. ביוון העתיקה הבחינו בין פילוסופים דוגמטיים לפילוסופים ספקניים, שהטילו ספק בדברים וניסו להתמודד עם אותו ספק.

קריאה מומלצת

אבינרי שלמה. **רשות הרבים**. מרחביה, הקיבוץ הארצי, 1969.

אריסטו. **הפוליטיקה**. ירושלים, מאגנס, תשל"ד.

ברלין ישעיה. **ארבע מסות על החירות**. תל-אביב, רשפים, 1987.

גל א', ג' בקון, מ' ליסק, פ' מורג-טלמון (עורכים). **בדרך הדמוקרטיה: על המקורות ההיסטוריים של הדמוקרטיה הישראלית**. באר שבע, מכון בן-גוריון, 2012.

גלנור יצחק. **ראשיתה של הדמוקרטיה הישראלית**. תל-אביב, עם עובד, 1985.

דה-טוקוויל אלכסיס. **הדמוקרטיה באמריקה**. ירושלים, ביאליק, 1970.

המילטון אלכסנדר, מדיסון ג'יימס. **הפדרליסט**. ירושלים, שלם, 2004.

הרמן תמר ואחרים. **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2019**. ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.

טלמון יעקב. **ראשיתה של הדמוקרטיה הטוטליטרית**. תל-אביב, דביר, תשכ"ה.

כהן אלמגור רפי. **המלכוד הדמוקרטי: חופש הביטוי וסייגיו**. תל-אביב, מעריב, 2007.

לוק ג'ון. **על הממשל המדיני**. ירושלים, מאגנס, תשי"ט.

ליכט סיימור מרטין. **האדם המדיני**. תל-אביב, יחדיו, 1972.

מונטסקייה. **על רוח החוקים**. ירושלים, מאגנס, תשנ"ח.

מיל ג'ון סטיוארט. **על החירות**. ירושלים, מאגנס, תשנ"ח.

ממשל של נציגים. ירושלים, מאגנס, תשי"ח.

נויברגר בנימין. **דמוקרטיה**. רעננה, האוניברסיטה הפתוחה, 2004.

הדמוקרטיה הישראלית: שורשים, התפתחות משברים, כתמים. רעננה,

האוניברסיטה הפתוחה, 2016.

סמוחה סמי. **המודל של דמוקרטיה אתנית**. חיפה, אוניברסיטת חיפה, 1998.

פוקס אלכסנדר. **אתונה בימי גדולתה**. ירושלים, ביאליק, תשל"ה.

קרמניצר מרדכי. **דמותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית**, בתוך א' רביצקי וי' שטרן (עורכים), **דברים ושברי דברים: על יהדותה של מדינה דמוקרטית**. ירושלים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2007.

עמ' 395-444.

חוסו ז'אן ז'אק. **על האמנה החברתית**. ירושלים, מאגנס, תשל"ז.

רות חיים יהודה. **שלטון העם על-ידי העם**. תל-אביב, יבנה, תש"ט.

שומפטר יוסף. תיאוריה אחרת על הדמוקרטיה, בתוך ש"ח איזנשטדט, ע' גוטמן וי' עצמון (עורכים),

מדינה וחברה: סוגיות בסוציולוגיה פוליטית, תל-אביב, עם עובד, תשל"ה, כרך א, עמ' 229-240.

שפירא יונתן. **הדמוקרטיה בישראל**. רמת גן, מסדה, 1977.

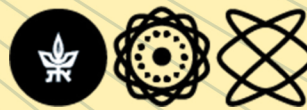
חברות "כדאי לדעת" מציגות מגוון נושאים אקדמיים וסוגיות מתקדמות בשפה שווה לכל נפש. מטרתן לחשוף את הקוראים לתחומים חדשים ולאתגר את חשיבתם.

החברת דנה בעקרונות הדמוקרטיה, כגון מרכזיות זכויות הפרט, הגבלת השלטון, הסכמה רחבה על מהות המשטר הדמוקרטי, זכויות המיעוט, שלטון החוק, שוויון. החברת דנה גם בנושא שהוא אולי החשוב מכול: דחייה של התפיסה שהאפיון העיקרי של הדמוקרטיה, ואפילו הבלעדי, הוא שלטון הרוב.

בחלק השני של החוברת (מהי דמוקרטיה יציבה?) מפורטים התנאים המשפטיים, הפוליטיים, החברתיים, ההיסטוריים והתרבותיים ליציבות או לאי-יציבות של דמוקרטיות, תוך כדי התייחסות משווה לדוגמאות, כגון ארצות הברית, צרפת, גרמניה, בריטניה, רוסיה ויפן.

אוניברסיטת תל אביב לנוער

בית הספר למדעי המתמטיקה,
הפקולטה למדעים מדויקים
ע"ש ריימונד זברלי סאקלר
אוניברסיטת תל אביב

goodtoknow.tau.ac.il